

20.01.2001 г.

Пасяджэнне 5.

ПРАБЛЕМЫ ГІСТАРЫЧНАЙ АДУКАЦЫИ Ў БЕЛАРУСІ.

Павел Лойка (Менск)

**ГІСТАРЫЧНАЯ АДУКАЦЫЯ – АСНОВА ІДЭАЛОГІ БЕЛАРУСКАГА
ДЗЯРЖАЎНАГА ПАТРЫЯТЫЗМУ**

У час адраджэння Беларусі і беларушчыны цікавасць да мінулага, да глыбінных вытокаў беларускага народа надзвычайная. Менавіта асэнсаванне сваёй выключнасці, а разам з тым еўрапейскай агульнасці, далучаюць як беларусаў-тубыльцаў, так і прадстаўнікоў іншых нацый, што маюць беларускае грамадзянства, да разумення годнасці і адказнасці за гісторыю і сучаснасць Бацькаўшчыны.

Дасягнуць падобнай мэты з найменшымі часавымі і ідэалагічнымі выдаткамі найбольш верагодна з дапамогай пашырэння гістарычнай адукацыі. Прывкладам таму стала гісторыя Полацкага княства ў часы Усяслава і Вялікага Княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага 15 – 16 ст. ды іншых краінаў, у тым ліку Расійскай імперыі 18 ст.

Гістарычная адукацыя павінна адпавядаць гістарычным рэаліям. У гэтым напрамку беларуская гістарычная навука і грамадская свядомасць павінна пераадолець шэраг гістарычных фальсіфікацыяў і непаразуменняў. Спынімся на неабходнасці змывання стэрэатыпаў, якія механічна ўбіваліся і ўбіваюцца ў свядомасць пры выкладанні курсу гісторыі. Найперш, гэта пастулат аб нібыта бездзяржаўнасці Беларусі да 1 студзеня 1919 г. У праўрадавых вучэбных дапаможніках даводзіцца, быццам бы Кіеўская дзяржава аб'ядноўвала ўсе ўсходнеславянскія землі. Але ў 10 ст. ужо існавала перша дзяржаўнае ўтварэнне на тэрыторыі Беларусі – Полацкая зямля – княства, якое “трымаў” і дзе “валадарыў і княжыў” князь Рагвалод. Часовае падпарадкаванне Полацка Кіеву доўжылася толькі да пачатку 11 ст., а росквіту Полацкае княства-дзяржава дасягнула пры князі Усяславе Брачыслававічу. І больш за палову сённяшніх беларускіх земляў складала Полацкую дзяржаву.

Пасля драматычнага ўдзельнага перыяду беларускія землі ўваходзяць (у разуменні большасці грамадства, паглынаюцца) у Вялікае Княства Літоўскае, потым – у Рэч Паспалітую. У сувязі з гэтым быццам бы назіраецца “рымска-каталіцка-польская экспансія”. Але ўваходжанне беларускіх земляў у склад Княства Літоўскага, на самой справе, было

працэсам стварэння поліэтнічнага Вялікага Княства Літоўскага, Руска-
га, Жамойцкага, якое ў сваіх пачатках і аснове было ўсходнеславянскай
дзяржавай. Асабліва яскрава яго праўсходнеславянская накіраванасць
выявілася падчас княжання вялікага князя Альгерда (1345 - 1377), калі
Вільня становіцца цэнтрам аб'яднання ўсіх усходнеславянскіх земляў.
Вялікае Княства ўбірае ў сябе Падзвінне, Падняпроўе, Валынь, Кіеўшчыну,
Падонне, Чарнігава-Северскія землі, Смаленшчыну, Пскоўшчыну.

Нельга просталінейна і адназначна трактаваць Люблінскую унію 1569 г. як паглынанне Польшчай Вялікага Княства Літоўскага і ўжываць штампы накшталт “прыгнёт польскіх феадалаў”, “апалячванне” і г.д. Згодна Люблінскому акту за Вялікім Княствам захоўваліся адміністрацыйны апарат, асобнае ад Польшчы заканадаўства і судовая арганізацыя, тытул і пячатка, войска. Прычым у Статуте Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. меўся артыкул 12 раздзела III, згодна з якім “іншаземцы і суседзі” не мелі права займаць у гэтай дзяржаве нікія адміністрацыйныя пасады і мець ва ўласнасці зямельныя ўладанні. “[...] То всё [...] великие князи литовские давати будем только Литве, Руси, Жомойти, родичом старожитным и уроженцам Великого князества [...]. У складзе канфедэрацыі, якая мела назыву Рэч Паспалітая, Княства праіснавала да канца 18 ст., калі дзяржава была падзеленая паміж Расійскай імперыяй, Аўстрый і Прусіяй.

Іншая рэч, што Польшча на той час была ў лепшым палітычным і эканамічным становішчы і таму валодала ўнутрыпалітычнай ініцыятывай у Рэчы Паспалітай. Яна магла ажыццяўляць вялікадзяржаўную палітыку ў дачыненні да ўсходнеславянскага насельніцтва Вялікага Княства. Але неабходна пераадольваць гістарычныя стэрэатыпы, якія ўкладваюцца ў сектэнцыі тыпу “барацьба беларускага народа супраць польской экспансіі”, “паланізацыя беларускага краю”. Нельга катэгарычна сцвярджаць, што падобнага ўвогуле не назіралася. Але ўзнікае пытанне, хто і ў якіх формах вёў антыпольскую вайну? Калі пад “народам” разумець г.зв. “народныя масы” (селянства, мяшчанства), то сярод гэтых пластоў насельніцтва якраз рэзкіх антыпольскіх выступаў, накшталт украінскай хмяльніччыны, не было. Адзначаецца ўсплеск антыуніяцкага руху ў канцы 16 – першых дзесяцігоддзях 17 ст., але адназначна антыпольскім яго называць нельга. Паланізацыя, якая назіралася на землях Вялікага Княства Літоўскага, была шляхецка-элітарнай і шырокі народны пласт у 17 – 18 ст. яна не закранала. А калі гаварыць пра барацьбу, што мела антыпольскія адценні, то яе якраз вялі ў перад- і непасрэдна паслялюблінскі перыяд

прадстаўнікі шляхецкага саслоўя. Вялі да таго часу, пакуль у Рэчы Паспалітай (прыкладна ў 30 – 40-я гг. 17 ст.) не скансалідавалася пэўная палітычная супольнасць – “польскі народ шляхетны”.

Трэба заўважыць, што пры ўсім драматызме гісторыі беларускага народа ў 17 – 18 ст., звязаным з раздзіраннем нашай Бацькаўшчыны паміж Варшавай і Пецярбургам, паміж каталіцтвам і праваслаўем, нам няможна выракацца здабыткай нашых продкаў. Няма рацыі ў тым, каб прылічваць да нацыянальнага толькі тое, што было створана на беларускай мове. Няма падставаў дарыць суседзям альбо каму іншаму каштоўнасці нашай беларускай культуры, створаныя на польскай, рускай, лацінскай мовах.

Наогул, для Беларусі як даўній, гэтак і сучаснай, хараектэрная поліэтнічнасць, полілінгвізм. Грамадства павінна ведаць культурна-гаспадарчае жыццё нацыянальных меншасцяў (татараў, габрэяў, палякаў, рускіх, летувісаў, латышоў), іх прыязныя стасункі з дамінуючым беларускім насельніцтвам. Гэтаксама ў выкладанні курса гісторыі належнае месца павінна заняць адлюстраванне агрэсіўна-асіміляцыйнай палітыкі расійскіх уладаў, пачатак якой паклаў Іван IV. Пасля заходу Польшчы ў лютым 1563 г. ён загадаў перапісаць “и шляхту, и мещан и з женами, и с детьми”, а потым перасяліць іх “в свою отчину к Москве”. У Польшчу ж займелі жыхарства перасяленцы з вялікарускіх тэрыторый. Толькі першы “полон” з Вялікага Княства Літоўскага налічваў больш за 11 тыс. чалавек, бальшыня з якіх загінула. Асабліва трагічнай для беларусаў была вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай 1654 – 1667 гг. За гэты час колькасць насельніцтва на беларускіх землях скарацілася з 2,9 млн. чалавек да 1,4 млн. Беларусы гінулі не толькі ад голаду і зверстваў з боку войскаў, але і прымусова перасяляліся са сваёй Радзімы ў Расійскую дзяржаву: пад Москву, у Цэнтральную Расію, а часцей за ўсё – у Паволжжа і Сібір. Паводле няпоўных звестак у ваеннае ліхалецце былі выведзеныя каля 300 тыс. беларусаў, якія ўжо ніколі не вярнуліся на Бацькаўшчыну. Прычым палітыка перасяленняў была арганізаваная на дзяржаўным узроўні.

Тут неабходна адзначыць, што беларускі народ не быў “быдлам” для акупантай-захопнікаў, а змагаўся з ворагам, як гэта было ў 11 – 17, 20 ст. Інакш можна стаць на заганную пазіцыю, якая прыводзіць да культивацыі жывучых міфаў аб спрадвечнай цярпімасці беларусаў, іх заўсёднай бесканфліктнасці, талерантнасці. Гэта не зусім так. Дакладней, зусім не так! Мы – нармальны народ! Калі былі моцнымі, то далёка не талерантна здымалі званы з ноўгарадскай Сафіі (1066 г., Усяслаў), брали

салідную канtryбуцыю з Москвы (1372 г., Альгерд), наводзілі свае парадкі ў Москві (1604 – 1612 гг., Ілжэдзімітрыяд). Яну Вісліцкаму беларусы часоў Грунвальда ўяўляліся “сеючымі смерць”. А ці ж можна гаварыць аб канфесійнай бесканфліктнасці за часы дынастычнай барацьбы Альгердавічаў, грамадзянскай вайны 30-х гадоў 15 ст., мяцяжу Глінскага? Так, разважаць аб талерантнасці беларусаў 16 – 20 ст. слушна, але аваязкова адзначаць, што талерантнасць – гэта такі стан грамадства, калі ка-рэннае насельніцтва з’яўляецца гаспадаром на сваёй дзяржаўнай тэрыторыі і дазваляе іншаземцам, іншаверцам валодаць і карыстацца тымі ж правамі, што і самі. Тая ж знакамітая цярпімасць беларусаў (яна бачыцца вынікам страшэнных ваеных катаклізмаў на беларускіх землях у 17 – 20 ст.) час-цяком нагадвае прыніжанасць, беспрынцыпнасць і палітычную мімікрую.

Такім чынам, калі палітычнае эліта краіны ставіць за мету выпра-цоўку ў грамадстве ідэалогіі дзяржаўнага патрыятызму, то без згубы часу ёй неабходна звярнуцца да выкарыстання здабыткаў мінуўшчыны, якія дапамогуць насельніцтву Беларусі спасцігнуць веліч і непаўторнасць Баць-каўшчыны. Адсюль тая адказнасць, якая ўскладаецца ў сучасны момант развіцця беларускага грамадства на гісторыкаў. Ад іх патрабуеца далей-ши перагляд застарэлых, схематычных, ідэалагізаваных канцепцый, вый-сце на новы ўзоровень дыялогу з грамадствам. Да людзей неабходна данесці ўсё багацце беларускай гісторыі. Беларусь павінна заняць адпаведнае, пачэснае єўрапейскай месца, якое яна займала ў сярэднявечнай Еўропе.

ПЫТАННІ ДА ВЫСТУПОЎЦЫ І ЯГОНЫЯ АДКАЗЫ.

Валянцін Голубеў (Менск): Ці не лічыце Вы, што ў Рэспубліцы ў дзяржаўных маштабах іправодзіцца палітыка па згортванню выкладання гісторыі Беларусі ў навучальных установах?

Павел Лойка (Менск): Не могу сказаць за ўсю дзяржаву. У Бела-рускім Дзяржаўным універсітэце гэтага не адбываецца.

Генадзь Семянчук (Гародня): Гарадзенскі дзяржаўны універсітэт атрымаў два варыянты вучэбнага стандарту на 2001 г. Першы выйшаў з БДУ, другі – з МДПУ імя М.Танка. І сёння распачалася ломка таго, што ўжо было створана. Ідзе рэзанне па-жывому. Ці ўдзельнічалі Вы ў рас-працоўцы гэтых стандартоў?

І другое пытанне. Чаму БДУ і, у прыватнасці, гістарычны факуль-тэт не ўстае на абарону такой структурнай адзінкі як кафедра беларус-кай культуры?

Павел Лойка (Менск): У распрацоўцы стандартаў я не ўдзельнічай. Што датычыць кафедры, то мы гатовыя выступіць у абарону, але да нас ніхто не звяртаўся.

Валянцін Голубеў (Менск): Ці не лічыце Вы, што нам самім трэба выступіць з ініцыятывой выкладання гісторыі Беларусі ў кантэксце гісторыі Еўропы або свету? Да гэтага часу гісторыя Еўропы выкладаецца сама па сабе, гісторыя Беларусі – сама па сабе.

Павел Лойка (Менск): Цалкам згодны. Наш (з Г.Галенчанкам) падручнік па гісторыі Беларусі для 10 класа сярэдняй школы накіраваны менавіта на гэтую ідэю. А той падручнік, які ляжыць у рэдакцыі “Народнай адукацыі”, не трактуе нас як еўрапейскую дзяржаву.

ДА ПРАБЛЕМАЎ ГІСТАРЫЯГРАФІІ ГІСТОРЫ БЕЛАРУСІ ЯК НАВУЧАЛЬНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Гістарыяграфія як раздзел гістарычнай навукі з'яўляеца падсумаваннем усяго зробленага гісторыкамі, падставай для метадалагічнага аналізу, гісторыясофскіх і ідэалагічных разважанняў. Такім чынам яна ўпłyвае на генерацыю маладых навукоўцаў, фармуе проблематыку іх даследаванняў, сістэму каштоўнасцяў, эталоны аналізу і сінтэзу гістарычных фактаў. Нездарма веданне гісторыі проблемы часам амаль цалкам супадае з веданнем гістарыяграфіі. На нашу думку, вельмі істотную ролю ў працэсе падрыхтоўкі гісторыкаў-прафесіяналаў у беларускіх ВНУ адыгрывае не толькі фармаванне ведаў па гісторыі нацыянальнай гістарыяграфіі, але і складванне цэласнага ўяўлення па ўсёй сукупнасці даследаванняў.

Парадаксальная, але беларуская гістарычная навука, якая паводле сваёй асноўнай функцыі павінна даваць адказ на пытаннe, што такое мінулае нашага народа, сама з цяжкасцямі ўздымаеца да асэнсавання ўласнага гістарычнага шляху. Адзначым, што заганы айчыннай гістарычнай навукі нідзе так яскрава не выяўляюцца, як у працэсе выкладання курса гістарыяграфіі гісторыі Беларусі. Дадзены матэрыял з'яўляеца спробай акрэсліць некаторыя проблемы гістарыяграфіі гісторыі Беларусі як навучальную дысцыпліну.

Цэнтральны проблемай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі, як навучальнай дысцыпліні з'яўляеца адсутнасць элементарнай навучальна-метадычнай базы: падручнікаў і дапаможнікаў. Бадай адзіны наяўны са-вецкі навучальны дапаможнік З.Ю.Капыскага і В.У.Чапко¹ маральна са-старэў ужо на мяжы 1980-х і 90-х гадоў і можа быць выкарыстаны толькі фрагментарна. Цалкам абысці ў працэсе выкладання гэтае выданне нельга, што само па сабе спараджае пэўны дыскамфорт, бо часам кніга з'яўляеца адзінай крыніцай ведаў для студэнтаў (зразумела па-за лекцыямі), асабліва ў правінцыйных ВНУ. Лепшае выйсце з такай сітуацыі – гэта зварот да асобных артыкулаў і манаграфічных даследаванняў. На жаль, нельга гаварыць пра шырокі спектр сінтэзных прац, прысвечаных гістарыяграфіі гісторыі Беларусі. Але нават лепшыя сярод адпаведных манаграфій² патрабуюць дадатковых каментароў і пераасэнсавання з улі-

¹ Копыскій З.Ю., Чепко В.В. Историография БССР (эпоха феодализма). Минск, 1986.

² Михнук В.Н., Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919-1945 гг.). Минск, 1985; Михнук В.Н., Петровик П.Т. Историческая наука Белорусской ССР 80-е годы. Минск, 1987.

кам значных зменаў. Частка працаў (дысертацыі) знаходзіцца ў неапублікованым стане³, таму яны аўтаматычна выпадаюць з поля зроку. Падборка артыкулаў, прысвеченых асобным гісторыяграфічным праблемам гісторыі Беларусі, толькі часткова кампенсуе інфармацыйны вакуум. Найбольш канцэптуальная абагульненні па развіцці беларускай нацыянальнай гісторыяграфіі зроблены толькі ў 90-я гады мінулага стагоддзя. У першую чаргу гэта працы гарадзенскага гісторыка Д. Карава, сярод якіх вылучаецца манографія, апублікованая ў “Нашым Радаводзе” ў 1993 г.⁴ Гэтае даследаванне прысвячанае палітыцы царызму і фармаванню гісторычнай навукі Беларусі канца 18 – пачатку 20 ст. Практычныя вынікі даследавання сам аўтар бачыць у стварэнні на базе працы “шэрагу спецкурсаў на гісторычных і філалагічных спецыялізацыях ВНУ Беларусі”⁵. Пры ўсёй каштоўнасці аўтарскага аналізу і біблія- і біяграфічнай інфармацыі даследаванне з'яўляецца аглядным (са спасылкамі 160 старонак), але здольна закрыць прабел у літаратуры па развіцці айчыннай гісторыяграфіі за перыяд канец 18 – пачатак 20 ст. Шырокое ўжыванне працы ў навучальным працэсе абмежавана хіба толькі з тэхнічнага боку. Кніга выдадзена накладам у 300 асобнікаў.

“Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”, 5 тамоў якой выйшла ў 1993–1999 гг., стала значным этапам у падвядзенні вынікаў вывучэння гісторыі Беларусі. Пры адсутнасці іншых крэніцаў яна фактычна з'яўляецца для студэнтаў самым неабходным даведнікам пры вывучэнні гісторыяграфіі гісторыі Беларусі, у першую чаргу дзякуючы наяўнасці зводнага артыкула па нашай праблеме⁶ і шматлікім біяграфічным матэрыялам, прысвяченым гісторыкам, якія вывучалі мінулае Беларусі.

Па зразумелых прычынах па-за навучальным працэсам і недасягальнаі для шырокага кола спецыялістаў-гісторыкаў застаецца пакуль самая ўдалая сінтэза гісторыі станаўлення беларускай гісторыяграфіі, створаная нямецкім гісторыкам Райнера Лінднерам⁷. Аб’ём кнігі без скарачэнняў і спіса літаратуры дасягае 484 старонак. Пераклад гэтай працы, прысвяча-

³ Lindner R. Historiker und Herrschaft: Nationsbildung und Geschichtspolitik im Weißrußland im 19. und 20. Jahrhundert. München, 1999. S.13.

⁴ Карев Д.В. Белорусская историография конца XVIII-нач. XX веков. Наш Радавод. Кн. 5. Ч. II. Гродна, 1993. С. 234-393.

⁵ Карев Д.В. Белорусская историография конца XVIII-нач. XX веков. Наш Радавод. Кн. 5. Ч. II. Гродна, 1993. С. 246.

⁶ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 17-31.

⁷ Lindner R. Historiker und Herrschaft: Nationsbildung und Geschichtspolitik im Weißrußland im 19. und 20. Jahrhundert. München, 1999.

най нацыянальнаму будаўніцтву і гістарычнай палітыцы ў Беларусі ў 19 і 20 ст., можа і павінен стаць падмуркам для фармавання ў студэнтаў-гісторыкаў ведаў па гісторыі айчыннай гістарычнай навукі. Не ў апошнюю чаргу кніга Р.Лінднэра ілюструе новыя для айчыннай гістарыяграфіі аспекты і ракурсы аналіза. Нават выбарачны пералік раздзелаў: “Спаборніцтва міфаў: Нацыянальная гісторыя versus Савецкай гістарыяграфіі”, “Гісторыкі і партыя”, “Гісторыя як прапаганда”, “Партызанскі міф у гісторыі і літаратуры” і іншыя, дазваляе адзначыць, што хуткае давядзенне яе да айчыннай аўдыторый стане наступнай па значнасці падзеяй пасля перакладу на беларускую мову кнігі Юры Туронка “Беларусь пад нямецкай акупацыяй”.

У бліжэйшы час наўрад ці трэба чакаць з’яўлення на Беларусі блізкіх па тэматыцы і аўёму даследаванняў. Тым не менш, справай прэстыжу для айчыннай гістарыяграфіі павінна стаць стварэнне хаця б нарысаў па гістарыяграфіі Беларусі, патрэбных для студэнцтва.

Таксама трэба адзначыць, што да сённяшняга часу існуе відавочная блытаніна ці падмена паняццяў “беларуская гістарыяграфія” і “гістарыяграфія гісторыі Беларусі”. Фактычна гэта можна прасачыць на прыкладзе адпаведных артыкулаў 3 тома “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”⁸. Зразумела, што гэтыя паняцці шмат у чым супадаюць, але існуе і пэўная розніца. Паняцце “гістарыяграфія гісторыі Беларусі” нам падаецца больш шырокім. Пад “беларускай гістарыяграфіяй” трэба разумець па сутнасці гісторыю станаўлення айчыннай гістарычнай навукі, пошук гістарычнай неперарыўнасці працэсу фармавання памяці пра мінуўшчыну беларускага народа. У адпаведнасці з гэтым, паняцце “беларуская гістарыяграфія” атаясамліваецца са станаўленнем нацыянальнай гістарыяграфіі. Прывклады абагульняючых працаў такога характару ёсць як у айчыннай гістарычнай навуцы (у першую чаргу, гэта даследаванні Д.Карава), так і замежнай (самай грунтоўнай пазыцыяй з’яўляецца манографія нямецкага гісторыка Р.Лінднэра). Комплекснага даследавання, якое б ахоплівала гісторыю беларускай і замежнай гістарыяграфіі Беларусі няма.

Наступная праблема з’яўляецца па сутнасці працягам папярэдніх. Гісторыя Беларусі прама ці ўскосна цікавіла і працягвае цікавіць навукоўцаў замежжа. На сённяшні дзень рэдкі даследчык мінулага Беларусі абмяжоўваецца толькі вынікамі працы айчынных гісторыкаў. Можна адзначыць, што беларуская гістарычная навука, на станаўленне якой сямым непасрэдным чынам паўплывала супрацьстаянне польскай і рускай

⁸ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 17-31.

гісторыяграфіі, не пазбавілася моцнай залежнасці ад апошніх. З'яўленне беларускай нацыянальнай гісторыяграфіі стала значным фактам, але ў сілу розных гісторычных абставінаў яна была вымушана абмяжоўвацца і тэматычна, і метадалагічна. Менавіта гэта, як і традыцыйна шчыльныя гісторычныя сувязі з суседнімі краінамі, абумовіла наяўнасць тут шырокага спектру актуальных даследаванняў. Асаблівае месца належыць польскай гісторыяграфіі другой паловы 19 і 20 ст. І калі рэальнна нельга абысці пры вывучэнні праблемаў беларускай медыевістыкі даследаванні Г.Лаўмянскага, А.Прахазкі, Л.Каланкоўскага і іншых гісторыкаў, то ўключыць аналіз іх творчасці ў курс гісторыяграфіі гісторыі Беларусі нам бачыцца неабходнай задачай. Наяўныя матэрыялы, на жаль, храналагічна абмежаваныя⁹. Звядзенне і агляд нават часткі асноўных працаў польскіх гісторыкаў па беларускай праблематыцы для многіх маладых гісторыкаў адкрыла б новыя перспектывы. Вывучэнне беларускай і блізкай да яе праблематыкі ў рускай савецкай гісторыяграфіі 20 ст., нягледзячы на тое, што ў межах СССР пераважна беларусам адводзілася роля даследчыкаў уласнай гісторыі, мае, як паказваюць прыклады, перспектывы¹⁰. Крыху дзіўнавата выглядае тое, што ў “Энцыклапедыю гісторыі Беларусі”¹¹ ўвайшло толькі адзін артыкул, прысвечаны суседній гісторыяграфіі: “Расійская гісторыяграфія гісторыі Беларусі ў 19 – пачатку 20 ст.” Не менш каштоўным уяўляецца стварэнне скразнога агляду літоўскай гісторыяграфіі, хаця б на базе артыкулаў польскіх гісторыкаў¹². Аналагічную фільтрацыю трэба зрабіць з украінскай, нямецкамоўнай і іншымі гісторыяграфіямі. Паралельнае вывучэнне беларускай, польскай, рускай, літоўскай і іншых гісторыяграфічных традыцый дазволіла б запоўніць праблемы ў айчыннай гісторычнай навуцы і навучальным працэсе.

Свае складанасці мае праблема перыядызацыі гісторыяграфіі гісторыі Беларусі. Існуе савецкая перыядызацыя гісторыяграфіі Беларусі феадальнага перыяду, якая падзяляецца на дарэвалюцыйную, савецкую даваеннную і пасляваеннную¹³. Агульная перыядызацыя гісторыяграфіі гісторыі Беларусі

⁹ Смалянчук А. Кастусь Каліноўскі ў польскай гісторычнай традыцыі // Спадчына. 1998. № 2. С. 84-105; Краўцэвіч А. Фарміраванне канцепцыі генезісу Вялікага княства Літоўскага ў польскай гісторыяграфії // Беларускі Гісторычны Часопіс. 1998. № 1. С. 47-54.

¹⁰ Янушкевіч А. Інфлянцкая вайна 1558-1582 гг. у савецкай гісторыяграфіі // Беларускі гісторычны агляд. 1999. Т. 6. Сш.1-2. С. 222-242.

¹¹ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 18-19.

¹² Напр., Kosman M. Przegląd badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego na Litwie radzieckiej w latach 1945-1979 // Zapiski Historyczne. T. XLVI. R. 1981. Zeszyt 1. S. 91-121.

¹³ Копысский З.Ю., Чепко В.В. Историография БССР (эпоха феодализма). Минск, 1986.

за перыяд 12 – пачатак 20 ст. няма. Тая ж “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі” працянуўвае артыкулы “Гісторыя Беларусі ў летапісах і хроніках” (Г.Штыхай), “Гістарыяграфія гісторыі Беларусі ў 16 – пачатку 20 ст.” (Д.Караў), “Расійская гістарыяграфіі гісторыі Беларусі ў 19 – пачатку 20 ст.” (З.Капыскі, Г.Штыхай), “Станавленне нацыянальнай гістарыяграфічнай канцэпцыі” (М.Біч)¹⁴. Наколькі слушны такі падзел матэрыялаў, пакажа час.

Зрабіць перыядызацыю на падставе артыкулаў можна з вялікімі нацяжкамі, бо тут не ўлічаюцца асаблівасці і ўмовы некаторых перыяду. Падзел не з'яўляецца да канца лагічным. Д.Караў вылучыў у развіцці беларускай гістарыяграфіі канца 18 – пачатку 20 ст. два перыяды: 1. Канец 18 – сярэдзіна 19 ст. 2. 1861 – 1917 гг.¹⁵ Менш за іншыя павінна выклікаць прэтэнзіі перыядызацыя гістарыяграфіі гісторыі Беларусі 20 ст., але і тут ёсць разыходжанні. На працягу 20 ст. Д.Караў вылучыў чатыры этапы развіцця беларускай гістарыяграфіі (20-я гады, 30 – 50-я гады, сярэдзіна 50-х – сярэдзіна 80-х, сярэдзіна 80-х – пачатак 90-х)¹⁶. У “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” працы гісторыкаў 1920-1990-х г. падзелены таксама на чатыры перыяды: гістарыяграфія старожытнага перыяду (да 13 ст.), гістарыяграфія 14 – 18 ст., гістарыяграфія 19 – пачатку 20 ст., гістарыяграфія савецкага перыяду. Да таго ж асобна вылучаецца раздзел “Гісторыя Беларусі ў даследаваннях беларускай эміграцыі”¹⁷. Р.Лінднер групуе матэрыял па 20 ст. у трох вялікіх раздзелах: “Нацыя і гісторыя пры сталінізме. 1921 – 1944”, “Гістарычная палітыка паміж сусветнай вайной і адлігай. 1944 – 1954”, “Нацыянальнае будаўніцтва і гістарычнае палітыка познесавецкага і постсавецкага часу”¹⁸.

Праблемы гістарыяграфіі айчыннай гісторыі як навучальнай дысцыпліны адлюстроўваюць сучасны стан гістарычнай навукі ў Беларусі. Наўгун്യя на сённяшні дзень працы толькі часткова адпавядаюць патрабаванням часу і мала чым дапамагаюць студэнтам-гісторыкам. Вырашэнне праблемаў гістарыяграфіі гісторыі Беларусі магчыма толькі на падставе сінтэзу даследаванняў айчынных і замежных гісторыкаў.

¹⁴ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 16-17, 17-18, 18-19, 19-22.

¹⁵ Карев Д.В. Белорусская историография конца XVIII-нач. XX веков. Наш Радавод. Кн. 5. Ч. II. Гродна, 1993.

¹⁶ Караў Д. Беларуская гістарыяграфія XX ст. - адна з крыніц фарміравання менталітэту нацыі // Беларускі Гістарычны Часопіс. 1995. № 3. С. 103.

¹⁷ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 22, 22-23, 23-26, 27-28, 28-31.

¹⁸ Lindner R. Historiker und Herrschaft: Nationsbildung und Geschichtspolitik im Weißrußland im 19. und 20. Jahrhundert. München, 1999. S. 7-8.

Святлана Куль-Сяльверстава (Гародня)

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

Кожны этап у развіцці грамадства выстаўляе новыя патрабаванні да гісторычнай навукі, ставіць пытанні, якія раней маглі здавацца неактуальнымі або маргінальнымі. Здаецца, што і цяпер мы знаходзімся ў пачатку такога новага этапу, калі адбываецца не толькі пераасэнсаванне гісторычнага шляху чалавецтва, але змяняюцца самыя прынцыпы падыходу да яго вывучэння.

Эвалюцыя гісторычнай навукі за апошнія два стагоддзі працякала ад захаплення палітычнай гісторыяй (18 – першая палова 19 ст) да глыбокай цікавасці эканамічнай гісторыяй (другая палова 19 – першая палова 20 ст.). У канцы мінулага стагоддзя вызначылася тэндэнцыя да паглыбленага вывучэння развіцця чалавечай думкі, гісторыі духоўнага жыцця чалавецтва. Можна прагназаваць, што праз паўстагоддзя падручнікі гісторыі будуть мець цалкам іншую, чым цяпер, прафорыю размеркавання матэрыялу. Большая і найважнейшая частка звестак будзе датычыць гісторыі культуры, гісторыі чалавечай думкі і грамадскіх адносінаў, меншая – гісторыі эканомікі, палітычнай гісторыі, якія будуть разглядацца як складовая частка гісторыі чалавечай цывілізацыі. Ці існуе сёння ў беларускай гісторычнай навуцы належны падмурак, на якім у будучым можна пабудаваць новыя падыходы да асэнсавання гісторыі нашага народу? І што належыць зрабіць, каб не апынуцца перад новым сацыяльным заказам з “пустымі рукамі”?

Сучасны стан беларускай гісторычнай навукі, а дакладней гісторыка-культурных даследаванняў у большасці ўяўляе сабой стракатую мазаіку, у якой асобныя “палі” запоўнены дастаткова густа, іншыя толькі пазначаныя, трэція ніяк не ўпісаныя ў агульную карціну. Уяўляецца, што беларуская гісторычная навука, пакідаючы вывучэнне культуры мастацтвазнаўцам, літаратуразнаўцам, тэатразнаўцам і інш., так і не выпрацавала спецыяльнай метадалогіі даследавання гісторыка-культурнай проблематыкі. Пакуль што гісторыкі займаюцца не столькі працэсамі, колькі з’явамі. Прычым гэтыя з’явы ў большасці стасуюцца да вобласці інстытуцыянальнай пабудовы культуры ці да персаналій. У абагульняючых работах па гісторыі Беларусі, як правіла, раздзелы, прысвечаныя гісторыка-культурнай проблематыцы, напісаныя па прынцыпу пабудовы факталагічнага раду, калі ідзе пералік асобных з’яваў культуры і прозвішчаў. Аналіз яе тыпалагічных рысаў, працэсаў, якія ў ёй

адбываліся, у лепшым выпадку прадстаўлены ў якасці дадатку да асноў-нага зместу¹.

Стан распрацаўанасці гісторыка-культурнай праблематыкі ў айчын-най гістарыяграфіі добра ілюструе тэрміналагічны і паняційны аппарат, якім карыстаюцца навукоўцы. Без перабольшвання яго можна назваць інструментарыем, прызначаным для выпускніка сярэдняй школы. Такія паняцці, як “тыпалогія”, “субкультура”, “семантыка культуры”, якія сён-ня шырока ўжываюцца ўсходнімі і заходнімі калегамі беларускіх гісторы-каў пры аналізе гісторыка-культурнага працэсу і без якіх цяжка ўявіць паўнавартаснае даследаванне ў галіне культуры, толькі зредку можна спат-каць у работах айчынных аўтараў. Вялікая колькасць тэрмінаў ужыва-ецца без належнага аргументавання ці без вызначэння іх зместу, што часам прыводзіць да памылак. Красамоўным прыкладам гэтага можа служыць тэрмін “асветніцтва”. Да цэнтраў асветніцтва, напрыклад, да-лучаюць манастыры не толькі часоў сярэднявечча ці барока, але такса-ма эпохі Асветніцтва і рамантызму, калі секулярызацыя культуры стала вызначальнай тыпалагічнай рысай гісторыка-культурнага працэсу, а сак-ральныя ўстановы не столькі “асвятлялі”, сколькі стрымлівалі распаў-сюджванне асветы.

Падобная карціна назіраецца і з тэрмінам “інтэлігэнцыя”. Часам да інтэлігентаў далучаюць магнатаў і шляхцічаў, якія вызначыліся на ніве культуры, не зважаючы на сацыяльнае значэнне гэтага тэрміну і атаясам-ліваюць яго з тэрмінам “інтэлектуал”². Нераспрацаўанасць і недаклад-насць тэрміналогіі і паняційнага апарату не можа не здзіўляць. Патрэба ў распрацаўаным інструментарыі гісторыка-культурных даследаванняў уз-нікае у тым выпадку, калі праводзяцца глыбокія распрацоўкі праблемы, калі неабходны анализ працэсаў, а не простая канстатацыя фактаў. Магчы-ма, новае пакаленне беларускіх гісторыкаў, якое з меншай пагардай ставі-цца да гісторыка-культурных даследаванняў, уядзез ў трывалы навуковы зварот тэрміналагічны і паняційны апарат, які распрацаўаны нашымі су-

¹ Гл., напр.: Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч.1 Пад рэд. М.П.Касцюка і інш. Мінск, 1994. С. 104-113, 259-266, 290-302. (Выключненнем з гэтага пераліку можа быць у некаторай ступені раздзел, прысвечаны культуры эпохі Рэнесансу, напісаны Г.Я.Галенчанкам. С. 192-200.)

² Змест паняцця “інтэлігэнцыя” на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў з’яўляецца предметам дыскусіі ў польскай і расійскай гістарыяграфіі. У выніку яе склаліся ўжо дастаткова акрэсленыя крытэрыі вызначэння інтэлігента як прадстаўніка пэўнай сацыяльнай групы. Гл., напр.: Kieniewicz S. Historyk a świadomość narodowa. Warszawa, 1982. S. 13-31; Лейкина-Свірская В.Р. Русская интелигенция в 1900-1917 годах. Москва, 1981; Zieńkowska K. O prekursorach inteligencji polskiej uwag kilka // Inteligencja Polska XIX i XX w. Stud. 5. Warszawa, 1987. S. 9-30 і інш.

седзямі-гісторыкамі, а таксама замежнымі і айчыннымі культуролагамі, адаптуе яго для патрэбаў беларускай гісторычнай навукі і пашырыць.

Занядбанасць гісторыка-культурнай проблематыкі ў айчыннай гісторыяграфіі прыводзіць да становішча, калі гісторыка-культурныя даследаванні грунтуюцца на геаграфічных межах і перыядызацыі, вызначанай падзеямі палітычнай і эканамічнай гісторыі. У сувязі з гэтым, напрыклад, ва ўжо згаданых “Нарысах гісторыі Беларусі” перыяд барока (17 ст.) і частка перыяда класіцызму (18 ст.) трапілі ў адзін раздзел, што не адпавядае логіцы выкладання гісторыка-культурнага матэрыялу. Памылковай трэба таксама лічыць практику вызначэння дакладнай даты пры перыядызацыі. Дакладнасць храналагічнай мяжы ў гісторыі культуры – надзвычай рэдкая з’ява. Культура схільная да эвалюцыйнага развіцця, таму перыяды яе гісторыі не толькі паступова перацякаюць адзін у другі, але вельмі часта сусідуюць не толькі ў часе, але ў адной геаграфічнай просторы і нават у творчасці аднаго майстра. Так, узаемаперапляценнем рэнесансу і барока пазначаны перыяд ад другой паловы 16 да пачатку 17 ст. Класіцызм, сентыменталізм, рамантызм наогул сусідуюць побач на працягу амаль паловы стагоддзя, прычым класіцызм захоўвае вельмі моцныя пазіцыі ў шэрагу галінаў культуры (архітэктура, скульптура) і пасля “перамогі” рамантызму.

У гісторыі культуры, як падаецца, лепей карыстацца не тэрмінамі “мяжа” і “храналагічная рыса”, а тэрмінам, які яшчэ ў 19 ст. быў ва ўжытку ў гісторыкаў і цяпер яшчэ не забыты даследчыкамі старой школы – цэзура. У адрозненні ад мяжы, цэзура не аддзяляе, а толькі вылучае нейкі адэрзак часу ці працэсу. Айчынная гісторыяграфія культуры павінна яшчэ ўдакладніць, перагледзець ці абронтуваць уласную перыядызацыю, дзе будуть не толькі новыя прынцыпы падъходу да вызначэння перыяду, але таксама абгрунтаванне тэрміналогіі, якой карыстаюцца для іх азначэння³.

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў 20 ст. азначыўся паварот да лепшага ў акрэсленні геаграфічных межаў гісторыка-культурных даследаванняў. Цяпер ужо Вільня і Беласточчына трывала ўвайшлі ў сферу зацікаўленасці беларускіх навукоўцаў. Спарадычна з’яўляюцца ў тэкстах таксама Дынабург (Дзвінск, Даўгаўпілс), Веліж, Невель і г.д. Прынцыпы

³ Пакуль яшчэ беларускія даследчыкі пры акрэсленні этапаў развіцця культуры вымушаныя ставіць ў адзін тыпалагічны рад такія рознайзроўневыя з’явы, як Адраджэнне, Асветніцтва, барока, рамантызм, сярэднявечча і г.д. Аб нестасоўнасці і непагічнасці такой практикі пісаў яшчэ ў 1980 г. Мальдзіс А. (На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палова XVII-XVIII ст.) Мінск, 1980. С. 19-20.)

ўключэння гэтых тэрыторый у сферу ўвагі беларускіх навукоўцаў па-ранейшаму گрунтуюцца ці на палітычных межах, якія адпавядаюць ак-рэсленаму перыяду ў гісторыі Беларусі ці на мапе Я.Карскага. Але палі-тычныя межы не заўсёды адпавядаюць межам арэалу, на якім фармуеца ці развіваецца акрэслены этнакультурны працэс. Што ж датычыць мапы Я.Карскага, то яна не з'яўляеца ўніверсальнай, бо акрэслівае толькі мяжу распаўсюджання беларускага этнасу на працягу некалькіх стагод-дзяў і не ўлічае “транскультурныя” ці полікультурныя з’явы, такія, на-прыклад, як культура Вялікага Княства Літоўскага ці літвінская культур-ная традыцыя 19 ст. Можна ўзгадаць тут падыходы, выпрацаваныя да геаграфічных межаў гісторыка-культурнага даследавання М.Шчакаціхі-ным, які зыходзіў не з палітычных ўтварэнняў, а з прынцыпа тыпалагіч-нага падабенства культурных з’яваў⁴. Дарэчы, гэтым жа прынцыпам здаў-на карыстаюцца нашыя польскія калегі. Яны не ліцаць нацыяналізмам уключэнне ў гісторыка-культурнае даследаванне ўсяго абшару Рэчы Пас-палітай ці нават Смаленска, у выпадку, калі гэтыя тэрыторыі ўваходзілі ў адзіную культурную прастору⁵.

Найбольшай праблемай айчыннай гістарыяграфіі культуры, безу-моўна, з'яўляеца метадалогія. Пакуль што базы для стварэння ўласнай метадалогіі гісторыка-культурнага даследавання ў айчыннай гістарыч-най навуцы няма. Адзіны шлях выйсця з такога становішча – вучыцца ў замежных калегаў. Варта было б паспрабаваць “накласці” ўжо існуючыя метадалогіі гісторыка-культурнага пошуку на “беларускі матэрыял” і паг-лядзець, як яны “працуюць”. Найбольш перспектывным на сучасным этапе развіцця айчыннай гістарыяграфіі культуры падаецца сістэмны ком-плексны падыход, які распрацоўваеца расійскімі навукоўцамі. Метада-лагічныя падставы яго створаныя культуралагічнай школай М.Кагана⁶. У гэтым рэчышчы працаўаў таксама Ю.Лотман, працуюць Л.Сафронава, І.Свірыда і іншыя расійскія навукоўцы. Падыход дае магчымасць асэн-саваць культуру як сістэму, якая мае ўласныя законы функцыянавання, адметную структуру, прынцыпы злучэння асобных яе частак, а таксама спецыфічныя стасункі з іншымі галінамі жыцця чалавечага грамадства і

⁴ Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Мінск, 1993.

⁵ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. T. 1-6. Wrocław, 1971-1996; Słownik biograficzny teatru polskiego. 1765-1965. Warszawa, 1973; Raszewski Z. Krótka historia teatru polskiego. Warszawa, 1990; Tazbir J. Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit, upadek, relikty. Warszawa, 1979 і інш.

⁶ Каган М.С. Філософія культуры. Санкт-Петербург, 1996; Художественная культура в докапіталістических формациях. Структурно-типологическое исследование. Под ред. М.С.Кагана. Ленинград, 1984 і інш.

прыроды. Вельмі перспектывўным уяўляеца цывілізацыйны падыход да гісторыка-культурных даследаванняў, але пры яго выкарыстанні належыць вельмі дакладна вызначыць дэфініцыі, у першую чаргу, само паняцце “культура”, а таксама такія, як “Усход”, “Захад”, “еўрапейская цывілізацыя” і інш. Апошні падыход дае магчымасць падключыць гісторыю культуры Беларусі да еўрапейскага інфармацыйнага поля, “упісаць” яе ў сусветныя цывілізацыйныя працэсы. І першая, і другая метадалогіі патрабуюць ад даследчыка энцыклапедычных ведаў, якія датычаць не толькі гісторыі беларускай і сусветнай культуры (у значэнні гісторыі духоўнага жыцця), але таксама гісторыі вытворчых сілаў, сацыяльнай і палітычнай гісторыі, культуралогіі і інш.

Набалелым пытаннем айчыннай гісторыяграфіі культуры, як, зрешты, і ўвогуле гісторыяграфії, з'яўляеца проблема гістарычных міфаў. Шэраг з іх сёння ствараеца і адыгрывае дастаткова канструктыўную ролю ў працэсе выспявання нацыянальнага самавызначэння беларусаў. Але большасць замаруджвае ці перакрэслівае фармаванне арыгінальнай гісторыяграфіі культуры. Дзеля прыкладу згадаем міф аб “польскай” культуры шляхты беларуска-літоўскіх земляў у часы Рэчы Паспалітай і ў першыя дзесяцігоддзі пасля яе занядзду. Міф пра польскасць шляхты беларуска-літоўскіх земляў адыграў дэструктуртыўную ролю ў фармаванні нацыянальнай культурнай спадчыны беларусаў. З поля зроку беларусаведаў выключалася цэлая скіба культуры, якая была польскай толькі па мове, ды і мова, улічваючы апошнія даследаванні польскіх калегаў, не была па вялікаму рахунку польскай⁷. Даследчыкі шукаюць беларускую культуру, бяруць пры гэтым галоўнымі крытэрыямі мову і саманазув. Паводле гэтага прынцыпу ў спадчыну беларускай культуры трапляюць Ян Баршчэўскі, Ян Чачот, Вінцук Дунін-Марцінкевіч і не трапляе Адам Міцкевіч. Такі прынцып з'яўляеца мадэрнізацыяй, паколькі адбываеца перанясенне сучаснага разумення тэрмінаў “беларуская культура” і “польская культура” ў часы, калі яны яшчэ толькі фармаваліся і ўключаюць ў сябе розныя сацыяльныя і нават этнічныя скібы, у тым ліку, літвінскую культурную традыцыю, беларускую сялянскую культуру і інш. Гэтыя тэрміны мелі не столькі этнічнае, сколькі сацыяльна-палітычнае, геаграфічнае, канфесійнае значэнне.

Неабходна зрабіць рэвізію ўсёй спадчыны культуры беларуска-літоўскіх земляў часоў Рэчы Паспалітай і 19 ст. на падставе новых пады-

⁷ Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w. Warszawa-Kraków, 1993.

ходаў да выяўлення вытоку і крыніцаў фармавання беларускай нацыянальнай культуры. Асобную ўвагу, як падаецца, належыць звязтаць на семантыку культурных з'яваў, шукаць карэнні асобных стэрэатыпаў, сюжэтаў, формаў, аналізуваць каштоўнасць арыентацыю культуры і іншыя яе элементы, якія замацаваліся і ў далейшым увайшлі ў культурны код нацыянальнай беларускай культуры.

Бадай што, найбольш балючай проблемай айчыннай гісторыка-культурнай навукі з'яўляецца проблема навуковых кадраў. Даследчык культуры павінен мець энцыклапедычныя веды. Дзеля высьвятлення фактараў, якія ўпłyвалі на фармаванне культурнага асяроддзя, належыць вадодаць гісторыяй эканомікі, фактурай палітычнай гісторыі, у тым ліку, не толькі беларускай, але і сусветнай. Гісторык павінен мець добрую культуралагічную падрыхтоўку, веды з галіны сусветнай культуры. Магчыма, менавіта гэта адштурхоўвае ад заняткай гісторыяй культуры маладых даследчыкаў. Выйсце з гэтай сітуацыі ляжыць у стварэнні гісторыка-культурнай школы, фармаванні аспірантуры па гэтай спецыяльнасці і забеспечэнні вучобы для маладых спецыялістаў у школах, якія маюцца па гэтих праблемах у Польшчы, Расіі. Важным падаецца таксама стварэнне механізму цеснага ўзаемадзеяння айчынных культуролагаў і гісторыкаў. Пакуль што канферэнцыі, семінары і іншыя навуковыя імпрэзы спецыялістаў гэтих галінаў ведаў адбываюцца аўтаномна. Неабходна злучыць іх у адной праграме і вызначыць прыярытэтныя кропкі ўзаемных намаганняў.

Вячаслаў Швед (Гародня)

ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАГА ЖЫЦЦЯ НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСІ (1772 – 1863)

Пад тэрмінам “грамадска-палітычнае жыццё” мы разумеем падзеі грамадскага жыцця (палітычныя і непалітычныя), палітыку ўрада, дзейнасць органаў дзяржаўнай улады і кіравання, дзейнасць патаемных, паў-патаемных арганізацый і грамадзянскіх груповак, палітычную барацьбу, нацыянальна-вызваленчы рух¹. Такое вызначэнне не пярэчыць поглядам, прынятым іншымі расійскімі², беларускімі³, польскімі⁴ сучаснымі даследчыкамі ўзнятых намі праблемаў.

На наш погляд, грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі ішло па трох напрамках: польскім, рускім і літвінскім. Першы падтрымліваўся польскім нацыянальна-вызваленчым рухам, другі – рускай урадавай палітыкай і рускім рэвалюцыйным рухам, трэці сілкаваўся “рэчпаспалітаўскім” рухам. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух знаходзіўся ў зародковым стане, быў “рухам у сабе” і нараджаяўся ў барацьбе з польскім і рускім уплывамі.

Пры распрацоўцы дадзенай праблемы, трэба вырашаць наступныя задачы:

- выявіць механізм падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння земляў Беларусі да Расійскай імперыі;
- вызначыць перыяды эвалюцыі ўрадавай палітыкі ў адносінах да земляў Беларусі і даць ім харектарыстыку;
- даследаваць працэс уладкавання агульнаімперской сістэмы кіравання і суда;
- высвятліць палітычную ролю польскай і рускай сістэмаў адукациі;
- разглядзець галоўныя арганізацыйныя формы грамадска-палітычнага жыцця (патаемныя і паўпатаемныя таварыствы і арганізацыі);
- прааналізаваць дзейнасць “польскай” палітычнай эміграцыі і яе эмісараў на землях Беларусі;
- высвятліць месца і ролю земляў Беларусі ў рэвалюцыйных руках Расіі і Польшчы;

¹ Пугачёв В.П., Солов’ёў А.И. Введение в политологию. Москва, 1995. С. 8, 9, 11, 12; Наумова С.А. Что нужно знать о политике. Минск, 1997. С. 12-13; Политология: Энциклопедический словарь. Общ. ред. и сост. Ю.И.Аверьянов. Москва, 1999. С. 255.

² История России XIX-начала XX в. Под ред. В.А.Фёдорова. Москва, 1998. С. 87-104, 208-230.

³ Kovkель И.И., Ярмусик Э.С. История Беларуси с древнейших времён до нашего времени. Минск, 1998. С. 106, 115; Гісторыя сялянства Беларусі. У 3 ч. Т.1 Пад рэд. В.І.Мялешкі і інш. Мінск, 1997. С. 259; Нарысы гісторыі Беларусі: У 2-х ч. Ч.1. Мінск, 1994. С. 280, 288; Каўка А.К. Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1. Мінск, 1993. С. 443.

⁴ Kieniewicz S. Historia Polski. 1795-1918. Warszawa, 1997. S. 28-30, 100-113.

- даць характеристыку першага этапу беларускага нацыянальна- вызваленчага руху (1794-1863 гг.).
- паказаць выпрацоўку асноватворных ідэяў і паняццяў грамадзянскай супольнасці ў працэсе грамадска-палітычнага жыцця земляў Беларусі.

Звернемся да гістарыграфічнага аналізу з мэтаю выяўлення стану даследавання пералічаных праблемаў і вызначым задачы, якія стаяць перад сённяшнімі даследчыкамі грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі перыяду ад падзелаў Рэчы Паспалітай да Студзенскага паўстання 1863 – 1864 гг. Спынімся на працах канцептуальнага характару. Расійскія гісторыкі Ф.Е. Еленеў, М.В. Каяловіч, А.Вінаградаў, Г.А. Паўскі, І.І. Лапо спрабавалі даказаць, што Заходняя (ці Паўночна-Заходняя) Русь ніякая не “искони польская па духу и национальности”, а спрадвеку руская, бо край гэты насяляюць “миллионы русских граждан”⁵. Тэрмін “Заходняя Русь” выкарыстоўваўся імі ў дачыненні да тэрыторый Літвы і Беларусі. Еленеў пісаў, што Кацярына “аднавіла Расію ў тых межах, якія ўказаны ёй боскай воліяй, указаны ўсёю нашай гісторыяй, пачынаючы ад святога Уладзіміра і Яраслава I”⁶. Народ Заходняга краю, на яго погляд, не мае нацыянальнага вышэйшага класу, адарваны ад разумовага і грамадскага руху “сваёй Айчыны”⁷.

Найбольш паслядоўным “западнорусистом” быў Міхаіл Каяловіч. У адрозненні ад іншых ён вельмі любіў гэты край і з замілаваннем сэрца пісаў пра беларусаў: “Гэта старадаўняе племя, якога і паходжанне, і дзяржаўнасць пакрыты цемрай старажытнасці [...] Але пачніце глядзець на яе хаця б з таго часу, калі шмат чаго відаць ясна, напрыклад, з часу татарскага іга. Вы тады ўбачыце, што і дзяржаўнасць, і грамадскасць тут больш развіты, чым у Маларосії. Заходнерускае заканадаўства, літаратура, брацтва разгортваюцца тут перш усяго і паказваюць сваю моц”⁸. Але Каяловіч лічыў, што “не ўсялякая народнасць павінна складаць асобную дзяржаву”⁹, і, што беларусы, маларосы, вялікаросы – рускія людзі генетычна, матэрыйяльна і духоўна. Беларусь, Украіна, Расія – часткі адзінай цывілізацыі, таму пасля падзелаў Рэчы Паспалітай адбылося “аб’яднанне спрадвечных пачаткаў Заходняй і Усходняй Русі”¹⁰. “Величайшим багом” Каяловіч лічыў “обrusение” Беларусі: папаўненне шэрагаў адукам

⁵ Цыт па: Ігнатоўскі У.М. Гісторыя Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Мінск, 1925. С. 79.

⁶ Цыт па: Ігнатоўскі У.М. Гісторыя Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Мінск, 1925. С. 59.

⁷ Цыт па: Ігнатоўскі У.М. Гісторыя Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Мінск, 1925. С. 81.

⁸ Кояловіч М.О. Ответ г. Костомарову на его статью в № 118 газеты «Голос». Санкт-Петербург, 1864. С. 23.

⁹ Кояловіч М.О. Об этнографической границе между Западной Россией и Польшею // Сборник статей, разъясняющих польское дело в отношении к Западной России. Вильна, 1885. Вып. 1. С. 105.

¹⁰ Кояловіч М.О. Чтение по истории Западной России. Санкт-Петербург, 1884. С. 301.

ваных чыноўнікаў і духоўных асобаў за кошт мясцовых рускіх праваслаўных людзей, будаўніцтва праваслаўных храмаў і царкоўна-прыходскіх школаў, аднаўленне праваслаўных царкоўных брацтваў, развіццё нацыянальнай свецкай адукацыі¹¹.

А. Вінаградаў лічыў, што распаўсюджаны погляд рускіх на “Заходні край” як на Польшчу “ўжо не раз саслужыў у іх гісторыі смутную службу і ў той жа час ворагам рускай народнасці і праваслаўя даў зачэпку абвінавачваць нас не толькі ў захопе краю, але як бы і ў прыгнечанні яго прыродных нацыянальных памкненняў”¹². І.І. Лапо ў сваёй кнізе “Западная Россия и её соединение с Польшшей в их историческом прошлом” адносіў да Заходняй Расіі Віленскую, Віцебскую, Гарадзенскую, Менскую, Магілёўскую губерні, а часам і Смаленскую. Ён быў упэўнены, што “будучае Заходняй Русі знаходзілася цалкам у руках рускага ўрада, без таго ці іншага ўплыву грамадства на яго палітыку”. І.Лапо слушна лічыў, што Рэч Паспалітая – гэта федэратыўны саюз дзвюх дзяржаваў (ВКЛ і Польшчы), што ВКЛ ніколі не ўваходзіла ў Польшчу, а польскія патрыёты хочуць уключыць яе ў адраджаемую новую Польшчу “ад мора да мора”¹³.

У кнігах В.Ю. Ластоўскага¹⁴, У.М. Ігнатоўскага¹⁵, У.І. Пічэты¹⁶, М.В. Доўнар-Запольскага¹⁷, М.Лішэвіча¹⁸ гісторыя Беларусі разглядалася з нацыянальных пазіцый і з падкрэсліванным глыбокіх каранёў беларускай дзяржаўнасці. Супрацьлеглы погляд мелі аўтары падручнікаў “Істория Белорусской ССР” і “Істория БССР”¹⁹, але на багатай фактологіі часам і яны рабілі даволі слушныя высновы па асобых праблемах палітычнага развіцця земляў Беларусі пасля іх уваходу ў склад Расійскай імперыі. Сучасны погляд на гісторыю зямель Беларусі пасля падзелу Рэчы Паспалітай выказалі беларускія гісторыкі А.Кіштымаў і Я.Анішчанка. А.Кіштымаў

¹¹ Коялович М.О. Чтение по истории Западной России. Санкт-Петербург, 1884. С. 289-290.

¹² Виноградов А.А. Значение царствования императрицы Екатерины II для Северо-Западного края: Крат. историч. очерк. Вильно, 1904. С. 3.

¹³ Лапо И.И. Западная Россия и её соединение с Польшней в их историческом прошлом. Прага, 1924. С. 16, 20-21.

¹⁴ Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. Мінск, 1992.

¹⁵ Ігнатоўскі У.М. Гісторыя Беларусі ў XIX-пачатку XX ст. Мінск, 1925; Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Мінск, 1991.

¹⁶ Пічета В.І. История белорусского народа // Курс белорусоведения. Москва, 1920; Пічета В.І. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. Москва, 1940.

¹⁷ Доўнар-Запольскі М.В. Асновы дзяржаўнасці Беларусі. Мінск, 1994.

¹⁸ Лішэвіч М. Расейская палітыка на землях былога Беларуска-Літоўскага гаспадарства за панаванне Кацярыны II і Паўла I (1772-1801). Вільня, 1933.

¹⁹ История Белорусской ССР. В 5 т. Т.1. /Л.С. Абецедарский, В.Н. Перцев, К.И. Шабуня. Минск, 1961; История БССР. В 2-х ч. Ч.1. Под ред. В.В. Чепко, А.П. Игнатенко. Минск, 1981.

доказна напісаў у сваім артыкуле “Аб характары становішча Беларусі”, што зводзіць гісторыю Беларусі канца 18 – пачатку 19 ст. да схемы “Беларусь – калонія” нельга, бо “не ўсялякае заваяванне і захоп – каланіальная экспансія”, якая “не існуе ў адрыве ад капіталізму і капіталістычнай сусветнай сістэмы”. Аўтар даказвае, што Беларусь не стала аб’ектам каланіальнай экспансіі, бо 1) палітыка насаджэння на Беларусі рускага землеўладання поспеху не мела; 2) размяшчэнне асноўнага эканамічнага патэнцыялу ў сельскай мясцовасці з’яўляецца трывалай рысай беларускай эканомікі; 3) “разбор шляхты” супярэчыць метадам класічных каланізатораў, якія імкнутца захаваць у калоніях мясцовую “туземную” ўладу, каб з яе дапамогай эксплуатаваць падпрадкаванае насельніцтва; 4) праводзілася палітыка ўніфікацыі, збліжэння, зліцця ў адзінае цэлае, а не падзелу на метраполію і калонію (роўнасць беларускай шляхты ў правах з рускім дваранствам, скасаванне уніі, русіфікацыя адміністрацыйнага кіравання і адукцыі); 5) рэпрэсіі насілі часовы характар²⁰. Я.Анішчанка ў кнізе “Беларусь часоў Кацярыны II” раскрыў старонкі гісторыі беларускіх зямель пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай і слушна заявіў, што праведзеная царскім урадам вернападданая прысяга “стварыла ідэалагічную падставу для існавання трывалай канцепцыі аб добраахвотным уз’яднанні Беларусі з Расіяй”²¹.

Польская гісторыкі Т. Мараўскі²², У. Касякевіч²³, Г. Масціцкі²⁴, М. Ку-кель²⁵ разглядалі такія пытанні, як падзелы Рэчы Паспалітай, паўстанні 1794 і 1830 – 1831 гг., вайна 1812 г. і адносіны Напалеона да Польшчы, развіццё адукцыі, яе ўплыў на фармаванне патрыятычнай моладзі, дзеянніасць польскай эміграцыі, польскае пытанне, палітыка расійскіх уладаў у адносінах да Польшчы і Літвы, рэлігійныя справы, арганізацыя і дзеянніасць органаў кіравання і суда. Усе яны разглядаюць гісторыю земляў былога ВКЛ, як частку гісторыі Польшчы і ацэньваюць падзеі скрозь прызму барацьбы за адраджэнне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. У гісторыі ВКЛ іх найбольш цікавяць польскасці. Ад гэтай нацыя-

²⁰ Кіштымаў А. Аб характары становішча Беларусі ў складзе Расійскай імперыі // Настаўніцкая газета. 10 лютага 1996 г. С. 3.

²¹ Анішчанка Я.К. Беларусь у часы Кацярыны II (1772-1796 г.) Мінск, 1998. С. 35.

²² Morawski T. Dzieje narodu polskiego w krótkosci zebrane... T. 6. Polska pod obcym panowanem. Poznań, 1872.

²³ Kosiakiewicz W. Historja Polski porozbiorowej na tle ruchu światowego: Fakty. Daty. 1795-1917. Warszawa, 1917.

²⁴ Mościcki H. Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi. T.1. 1772-1800. Wilno, 1919; Mościcki H. Litwa i Korona w epoce porozbiorowej. Warszawa, 1920.

²⁵ Kukel M. Dzieje Polskie porozbiorowej 1795-1921. Wyd. 4. Paris, 1984.

нальнай пазіцыі не адышлі і сучасныяпольскіягісторыкі: С.Кеневіч²⁶, Ю.Кальбушэўскі²⁷, П.Ясяніца²⁸ і інш.

Па праблемах падзелу Рэчы Паспалітай даследаваліся такія пытанні, як становішча Беларусі падчас падзелаў, рашэнне дысідэнцкага пытання, знешнепалітычныя падзеі, прычыны падзення дзяржавы. Але да гэтагачасу не выяўленыя механизмы далучэння земляў Беларусі да Расейскай імперыі, не акрэсленыя наступствы інкарпарацыі, не выяўлены харктар сувязі Беларусі з Расейскай імперыяй. Аб палітыцы царызму ў адносінах да земляў Беларусі фрагментарна пісалі былыя і сучасныя рускія, польскія і беларускія даследчыкі. Яны закранулі такія пытанні, як паланізацыя і барацьба з ёю, ход “рускай справы”, эвалюцыя палітыкі на далучаных землях, перабудова адміністрацыйнай сістэмы, ліквідацыя уніяцтва і паступовы наступ праваслаўя, прадваранская сутнасць расейскай палітыкі. Аднак нягледзячы на шматлікую літаратуру, комплекснага і ўсебаковага аналізу царскай палітыкі на землях Беларусі няма. Асабліва мала даследаваныя такія пытанні, як ссылка, дэпартыцыя, канфіскацыя, секвестр у палітыцы расейскага ўрада ў дачыненні да жыхароў Беларусі. Няма даследавання па фармаванню і дзейнасці палітычнай паліцыі на землях Беларусі, не аргументаваны перыяды ў эвалюцыі расейскай палітыкі ў Беларусі, ніхто не параноўваў апошнюю з палітыкай іншых захопнікаў земляў Рэчы Паспалітай.

Сярод праблемаў усталявання новай сістэмы суда і кіравання даследаваны пытанні ўладкавання новага гарадскога кіравання пасля скасавання магдэбурскага права беларускіх гарадоў, функцыянаванне мясцовага апарату кіравання і суда, склад чыноўніцтва ў 1830 – 50-я гады. Але ўладкаванне агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, як сродка русіфікацыі і ўніфікацыі земляў Беларусі з цэнтральнымі рэгіёнамі Расіі не разглядалася, не выдзелены перыяды гэтага працэсу, не падкрэслена розница ў адносінах царскага ўрада да заходніх і ўсходніх земляў Беларусі, не даследаваны выборы ў органы мясцовага самакіравання як сродак палітыкі і склад чыноўніцтва, як кадравая палітыка царызму.

Пытанні адукатычнай палітыкі самадзяржаўя на землях Беларусі разглядаючы фрагментарна ў шматлікайпольскай, рускай і беларускай літаратуры па праблемам развіцця адукаты: дзейнасць Віленскай навучальнай акругі, распаўсюджванне расейскай і польскай сістэмаў адукаты (у тым ліку

²⁶ Kieniewicz S. Historia Polski. 1795–1918. Warszawa, 1997.

²⁷ Kolbuszewski J. Kresy. Wrocław, 1995.

²⁸ Jasenica P. Rzeczpospolita Obojga Narodów. Cz.III. Dzieje agonii. Warszawa, 1972.

колькасныя характарыстыкі). На сённяшні дзень няма даследаванняў аб ролі расійскай сістэмы адукцыі ў русіфікацыі беларускай моладзі, а польскай - у паланізацыі, не паказаныя ўстановы адукцыі, як арэна палітычнай барацьбы паміж польскай і рускай сістэмамі адукцыі, не выдзелены сродкі гэтай барацьбы і не звернута ўвага на палітычную ролю выхавання.

Польскае пытанне, як праблема, па сутнасці з'яўляецца асноўным зместам амаль усіх публікацый польскіх гісторыкаў аб падзеях палітычнага жыцця краіны пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай. Звернута ўвага на тое, што палітычнымі памкненнямі польскіх патрыётаў было адраджэнне дзяржавы ў межах 1772 г., вызначаны этапы і сродкі барацьбы за вырашэнне гэтай задачы, даследавана значэнне “польскай карты” у планах Аляксандра I і Напалеона, а таксама ваенныя падзеі франка-рускай вайны 1812 г. Толькі ў апошнія гады намеціўся паварот да даследавання такіх праблемаў, як планы адраджэння ВКЛ напярэдадні вайны, ВКЛ 1812 г., удзел літоўска-беларускага войска ў вайне на баку Напалеона. Але комплексна і з прыцягненнем польскіх крыніцаў і архіўных матэрыялаў яны не вывучаліся. Роля земляў Беларусі ў “польскім пытанні” не вызначаная, месца і значэнне іх у пытанні аб адраджэнні Рэчы Паспалітай не паказанае. Літаратуры, прысвечанай ролі асобнага Літоўскага корпусу ў “польскім пытанні” няма. Толькі даследчыкі руху дзекабрыстаў і дзейнасці Патрыятычнага таварыства звярнулі ўвагу на яго ролю ў перамовах 1824 і 1825 гг.

Няма таксама літаратуры па палітычнай эміграцыі з Беларусі. Фрагментарныя факты, падзеі сустракаюцца ў польскіх працах (хвалі эміграцыі, погляды эміграцыйных цэнтраў на землі былога ВКЛ, дзейнасць асобных эмісараў), але разглядаюцца яны як частка польскай гісторыі. Не выўлены сувязі польскай эміграцыі з землямі Беларусі, хвалі і адрады беларускай эміграцыі, не вывучана дзейнасць Таварыства Літоўскіх і Рускіх земляў. Пэўныя дасягненні ёсьць ў даследаванні дзейнасці патаемных таварыстваў шубраўцаў, філаматаў і філарэтаў, прамяністых, “Навуковага”, “Маральнага”, “Заранаў”, “Згодных братоў”, Таварыства ваеных сяброў і іншых. На-яўнасць літаратуры дазваляе ўзняць пытанне пра стварэнне агульнай комплекснай карціны грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі ў форме патаемных таварыстваў і аналізу іх дзейнасці, сувязяў паміж сабой. Неабходна падкрэсліць зацікаўленасць сяброў гурткоў і таварыстваў беларускасцю, выправіць памылкі ў датах іх існавання, удакладніць колъкасць сяброў і інш.

У гісторыяграфіі паўстанняў 1794 г. і 1830-1831 гг. беларускія землі згадваюцца толькі як месца баявых падзеяў і тэрыторыя, якая павінна быць

у складзе адраджанай Рэчы Паспалітай. Фрагментарна разгледжаная дзейнасць паўстанцкіх уладаў у Беларусі і Літве. Наяўнасць літаратуры дазваляе вырашаць пытанні комплекснага паказу сепаратызму, радыкализму і якабізму паўстання 1794 г. на тэрыторыі былога ВКЛ, дзейнасці ліцвінскіх органаў паўстання, ролі і значэнні земляў Беларусі ў “рэчпаспалітаўскім” паўстанні. Патрэбна зрабіць аналіз документаў рэвалюцыйнай улады і вызначыць ролю і значэнне земляў Беларусі ў Лістападаўскім паўстанні, паказаць партызанскі рух, ахарактарызаваць дзейнасць Віленскага цэнтральнага паўстанцкага камітэта і Цэнтральнага польскага Часовага ўрада ў Літве, дзейнасць рэгулярных польскіх войскаў у Беларусі.

Па праблемах масонства ў даследуемы час значныя працы напісаныя польскім і рускім даследчыкамі (у першую чаргу С.Малахоўскім-Лемпіцкім і С.Дабранскім), якія ўтрымліваюць матэрыялы пра дзейнасць масонскіх ложаў на землях Беларусі, у т.л. няпоўныя спісы “братоў”, раскрываюць палітычныя погляды масонаў, іх уплыву на стварэнне палітычных арганізацый і патаемных таварыстваў. Звярнулі ўвагу на масонства беларускія гісторыкі С.Рыбонак, М.Рыбко, С.Куль-Сяльверстава. Сёння ўпершыню ёсць магчымасць з выкарыстаннем набыткаў літаратуры і новых крыніцаў напісаць комплексную гісторыю літоўска-беларускіх ложаў польскага і рускага масонства, вызначыць ролю братоў у грамадска-палітычным жыцці, іх сувязі з ложамі Расіі і Польшчы. Неабходна паказаць барацьбу апошніх за ўплывы ў Беларусі.

Да выхаду нашай кнігі “Беларускія старонкі гісторыі дзекабрыстаў” (Мінск, 1998) не было комплекснага даследавання беларускіх старонак дзекабрыскага руху. Засталіся не разгледжанымі пытанні аб месцы земляў Беларусі ў нацыянальных праграмах дзекабрыстаў і польскага Патрыятычнага таварыства, “беларускі” ўплыву на “маскоўскую змову” дзекабрыстаў у 1817 г., месца Беларусі ў перамовах дзекабрыстаў і сяброў Патрыятычнага таварыства ў 1824 і 1825 гг.

Апошняя праблема закранае першы этап беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Але пакуль найбольшая ўвага звернутая на развіццё ў канцы 18 – першай палове 19 ст. беларускай літаратуры, мовы, фальклору, этнографіі. Дадзеная характарыстыка носьбітаў беларускасці (ліцвінскасці), паказаны ўзровень фармавання беларускай самасвядомасці. Цяпер патрэбная распрацоўка канцэпцыі першага этапу беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, выдзяленне цэнтраў беларускага інтэлектуальнага жыцця, даследаванне ліцвінскасці адраджэнцаў новай беларускай літаратуры і мовы і “ліцвінскага рэгіяналізму” польскамоў-

ных літаратараў-выходцаў з Беларусі, вызначэнне ролі уніяцкіх святароў, ацэнка прычынаў замаруджанага нацыянальнага развіцця беларусаў у перыяд 1794 – 1863 гг.

У агульным падсумаванні трэба адзначыць, што праведзены гісторыяграфічны аналіз паказвае, што на сённяшні дзень адсутнічае комплекснае даследаванне праблемы “Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772 – 1863 гг.)”. Фрагментарна, часам без дастатковага ведання дакументальнай базы, аднабакова разгледжаныя такія пытанні, як падзелы Рэчы Паспалітай, уладкаванне агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, лёс Беларусі ў 1812 г. і паўстаннях 1794 г. і 1830 – 1831 гг., першы этап беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Не вырашанымі засталіся праблемы расійскай урадавай палітыкі на землях Беларусі, яе месца ў планах дзекабрыстаў, рускае і польскае масонства на беларускай тэрыторыі. Не былі аб'ектам даследавання ў беларускай гісторыяграфіі такія праблемы, як палітычная роля расійскай і польскай сістэмаў адукцыі, месца і роля Беларусі ў “польскім пытанні”, дэпартыцыя і ссылка з земляў Беларусі, “польская” палітычнае эміграцыя і яе эмісары ў Беларусі, стварэнне асобнага Літоўскага корпусу як кроuku да перадачы тэрыторыі былога ВКЛ Каралеўству Польскаму, планы адраджэння ВКЛ у 1810 – 1815 гг. На даследуемыя намі праблемы трэба глядзець праз прызму беларускасці, бо рускія, савецкія, польскія даследчыкі пісалі са свайго пункту гледжання, часам замоўчаваючы сапраўдныя факты і падзеі, ствараючы міфы.

Гісторыя Беларусі эпохі Вялікага Княства Літоўскага: РЭГІЯНАЛЬНЫ ПАДЫХОД

На сённяшні дзень пры вывучэнні гісторычнага мінулага Беларусі сярэдзіны 13 – сярэдзіны 16 ст. (як, дарэчы, і іншых перыяду) у айчынай гісторыяграфіі вылучаюцца два геаграфічныя падыходы. Згодна з першым, для даследавання тых ці іншых аспектаў гісторычнага развіцця абіраецца ўся тэрыторыя сучаснай Рэспублікі Беларусь. Такі падыход мае найбольшую папулярнасць. Паводле другога, аб'ектам вывучэння становіцца пэўны рэгіён Беларусі. Абодвы гэтыя падыходы, безумоўна, маюць права на існаванне. Кожны з іх мае свае перавагі і недахопы. Аднак хацелася б звярнуць увагу на магчымасці другога падыходу, які, на жаль, выкарыстоўваецца ў нас вельмі рэдка і налічвае ўсяго некалькі працаў¹.

Як вядома, у эпоху Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) Беларусі як геапалітычнай рэальнасці не існавала. (Пры гэтым належыць мець на ўвазе, што ў разглядаемы гісторычны перыяд пераважнай большасці краін свету, у тым ліку і многіх ўсходнеславянскіх, у іх сённяшніх межах і як самастойных дзяржаў таксама яшчэ не было). Таму, вывучаючы гісторыю ўсёй тэрыторыі сучаснай беларускай дзяржавы для сярэдзіны 13 – сярэдзіны 16 ст., даследчык вымушаны праводзіць межы, якія ў туу эпоху не існавалі ці існавалі толькі часткова. Гэтым самым навуковец умешваецца ў гісторычны кантэкст, задае свае правілы, што не можа не паўплываць на вынікі яго працы.

У той жа час вывучэнне гісторыі Беларусі на рэгіянальным узроўні ўяўляеца вельмі перспектывным, хоць і далёка не беспроблемным. Перш за ўсё, падзел Беларусі на рэгіёны мае некалькі варыянтаў. Выбар таго ці іншага з іх мусіць быць абумоўленым у першую чаргу канкрэтнымі мэтамі і задачамі даследавання. Сярод варыянтаў у беларускай гісторыяграфіі пэўную распаўсюджанасць атрымала вылучэнне рэгіёнаў па басейнах буйных ракаў (Падняпроўе, Падзвінне, Панямоннне, Пасожжа, Пабужжа і г.д.). З той прычыны, што рабкі былі надзвычай важнымі транспартнымі шляхамі, яны сапраўды выконвалі вельмі істотную ролю ў фармаванні рэгіёнаў у плане перш за ўсё блізкіх гаспадарчых інтарэсаў, экана-

¹ Калі не браць пад увагу даволі шматлікія работы, прысвечаныя гісторыі гарадоў, то да іх адносяцца: Данилевич В.Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896; Пічэта У.І. Полацкая зямля ў пачатку XVI стагоддзя // Чатырохсотлецце беларускага друку. 1525-1925. Мінск, 1926. С. 76-113; Шаблок В.У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV-XVIII стст. Мінск, 1996. Крыху пазнейшаму перыяду прысвечана манографія: Мелешко В.И. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (Вторая половина XVII-XVIII вв.). Минск, 1975.

міchnага развіцця. Таму такі падзел на рэгіёны найчасцей ужываеца пры вывучэнні сацыяльна-еканамічных праблемаў. Яшчэ адным варыянтам раяніравання з'яўляеца вылучэнне такіх геаграфічных частак краіны, як Паўночная, Усходняя, Заходняя, Цэнтральная і Паўднёвая Беларусь. Блізкія адпаведнікі першага і апошняга паняццяў – Паазер’е і Палессе. Такі падзел таксама прымальны і даволі зручны, тым больш, што мае пад сабой гісторыка-этнографічныя падставы². Мінусам абодвух варыянтаў з'яўляеца пэўная неакрэсленасць межаў рэгіёнаў.

Нарэшце, дзяленьне на рэгіёны, звязанае з тагачасным адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам Беларусі. На працягу ўказанага перыяду ён, канешне, спазнаў некаторыя змены: мяняўся статус адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, у шэрагу выпадкаў мяняліся межы і г.д. Тым не менш, нельга не прызнаць, што ён быў досыць стабільны. Некаторыя рэгіёны Беларусі перыяду ВКЛ (княствы, намесніцтвы, ваяводствы) генетычна ўзыходзілі да вельмі старадаўніх дзяржаўных і адміністрацыйна-тэрытарыяльных утварэнняў, якія існавалі яшчэ ў старажытна-рускую эпоху. Да іх ліку можна аднесці, напрыклад, Полаччыну і Віцебшчыну. Вылучэнне іншых адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак на беларускіх землях у эпоху ВКЛ таксама, відаць, нярэдка мела пад сабой гісторычныя падставы. Таму адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, на якія падзялялася тэрыторыя Беларусі ў сярэдзіне 13 – сярэдзіне 16 ст., у большасці выпадкаў былі гісторычна склаўшыміся, стабільнымі рэгіёнамі. На карысць гэтага сведчыць і тая, напрыклад, акалічнасць, што яны ў практычна нязменным выглядзе праіснавалі аж да канца 18 ст. Такім чынам, вывучэнне кожнага з такіх рэгіёнаў (як буйных, так і невялікіх) паасобку ўяўляеца не толькі магчымым, але і вельмі перспектывным.

Даследаванне рэгіёнаў Беларусі, вылучаных на падставе тэрытарыяльна-адміністратыўнага падзелу, мае цэлы шэраг важных перавагаў. Па-першае, дакладна вызначаныя геаграфічныя межы. Па-другое, ужо сама выдзяленне пэўнай тэрыторыі ў адміністратыўную адзінку абумоўлівала некаторую адметнасць яе развіцця. Напрыклад, кожнае ваяводства ці павет мелі ўласную сістэму мясцовых органаў улады і кіравання, якая пэўным чынам развівалася, жылі сваім уласным грамадска-палітычным жыщцём і г.д. Значны інтэрэс могуць уяўляць якраз заканамернасці развіцця гэтай сістэмы, судносіны мясцовага і агульнадзяржаўнага грамад-

² Гл.: Цітоў В.С. Народная спадчына: Матэрыяльная культура ў лакальна-тыпалагічнай разнастайнасці. Мінск, 1994. С. 9, 251-294.

ска-палітычнага жыцця, узаемаадносіны мясцовых і цэнтральных органаў улады, кіравання і г.д. Канешне, гэтая адасобленасць і своеасаблівасць становішча і развіцця рэгіёнаў магла быць неаднолькавай у розных сферах.

Храналогія і аспекты даследавання могуць быць самыя розныя. Заслугоўваюць уважлівага разгляду працэсы тэрытарыяльнага, дэмографічнага, эканамічнага, сацыяльнага, грамадскага, палітычнага, ваеннага, культурнага развіцця, рэлігійныя адносіны і інш. Можа вывучацца як кожная з пералічаных сфераў самастойна, так і ў комплексе, з даследаваннем узаемных уплывуў праз паразнанне з іншымі рэгіёнамі і г.д.

Рэгіональны падыход дае магчымасць падрабязна і дэталёва разгледзець з'явы, працэсы і факты, якія цікавяць даследчыка, атрымаць важныя канкрэтна-гістарычныя матэрыялы, прасачыць развіццё рэгіёну ў гістарычнай перспектыве. Толькі на падставе такіх дадзеных могуць быць зробленыя трывалыя і надзейныя абавязульненні.

Асаблівую ўвагу хацелася б звярнуць на магчымасці рэтраспектуўнага метаду даследавання. Як ужо адзначалася, некаторая беларуская рэгіёны ў складзе ВКЛ захавалі практычна нязменнымі межы, якія склаліся ў ранейшы перыяд. Уваходжанне ў склад ВКЛ нярэдка не вяло да кардынальных зменаў у іх унутраным развіцці. Апошня даследаванні³ паказваюць, што шэраг архаічных рысаў захаваўся і ў іх палітычным ды адміністратyўным ладзе, сацыяльных і эканамічных стасунках, рэлігійных жыцці. Гэта тым больш важна, калі ўлічыць, што дакументальныя крыніцы па гісторыі Беларусі раней за 15 ст. вельмі нешматлікія і да таго ж фрагментарныя, а новыя архіўныя знаходкі такіх матэрыялаў выключна рэдкія. У такой сітуацыі рэтраспектыўны комплексны аналіз матэрыялаў 15 – 16 ст., а магчыма і пазнейшых, можа даць вельмі каштоўныя вынікі. Зразумела, што адначасова патрэбна распрацоўваць і ўдасканальваць методыку такіх даследаванняў, бо простая экстрапалацыя сітуацыі 15 ці 16 ст. на ранейшы перыяд наўрад ці прымальная.

На заканчэнне варта падкрэсліць, што два названыя падыходы не супярэчаць і не выключаюць адзін аднаго. Наадварот, адбываецца ўзаемнае дапаўненне і ўзбагачэнне. Пры гэтым вельмі важна, каб вяліся актыўныя даследаванні ўсіх рэгіёнаў Беларусі. У далейшым гэта дало б магчымасць звесці іх вынікі ў адну агульнабеларускую карціну і, з адно-

³ Варонін В. Палітычны лад Палацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сш. 1 (8). С. 39-54.

га боку, больш выразна вызначыць спецыфіку розных беларускіх рэгіёнаў, а з другога – прасачыць супольныя рысы іх развіцця. Было б таксама вельмі карысна, каб увагу айчынных даследчыкаў прыцягнулі суседня з Беларуссю рэгіёны, такія як Віленшчына, Падляшша, Смаленшчына, гістарычны лёс якіх цесна звязаны з гістарычным лёсам Беларусі і беларускага народу. Трэба ўлічваць і ту ю акалічнасць, што гісторыкі суседніх, ды і не толькі суседніх краінаў таксама прайўляюць інтерэс да вывучэння ВКЛ і іншых дзяржаваў Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропы на рэгіяльнім узроўні. Гэта дае добрыя магчымасці для супрацоўніцтва (асабліва ў выпадках, калі, напрыклад, колішні рэгіён ВКЛ уваходзіць у склад розных дзяржаваў) у вывучэнні рэгіёнаў, а таксама для правядзення параўнальна-гістарычных даследаванняў.

Дыкусія пасля 4 і 5 пасяджэнняў.

Алесь Краўцэвіч (Гародня): Хачу спыніцца на асноўных проблемах гісторыяграфіі Вялікага Княства Літоўскага. Па-першае, гэта амаль поўная адсутнасць гісторыяграфіі палітычнага жыцця гэтай дзяржавы. Па палітычнай гісторыі ВКЛ не апублікованая ніводная навуковая магнографія. Адзінае выключэнне, прабачце, гэта мая кніга па проблеме стварэння ВКЛ. Але ж гэта гісторыя краіны, якая, фактычна, сфармавала наш народ. Прашу прысутных звярнуць на гэта ўвагу, тым больш, што многія з нас з'яўляюцца кіраўнікамі структурных адзінак, маюць аспірантаў. Варта мець на ўвазе вышэйсказанае пры вызначэнні навуковых тэмаў.

Па-другое, у БДУ адзіная ў краіне кафедра гісторыі Беларусі старожытнасці і сярэднявечча. Справа стварэння аналагічнай кафедры ў Гарадзенскім універсітэце пакуль што завяршылася правалам. А гэта не нармальная з'ява. Напрыклад, ва універсітэтах суседній Польшчы гісторыю краіны выкладаюць некалькі кафедраў, падзеленых храналагічна.

Закранаючы адукацыйны аспект, хачу звярнуць увагу на ўзаемасувязь паміж гісторыкамі і грамадствам. Павел Лойка казаў, што “нас не дапускаюць у камісію па падручніках”. Але ж мы ўсё роўна можам заявіць пра сваю пазіцыю. Можам публічна пратэставаць супраць таго, што робіцца. Дагэтуль, гісторыкі яшчэ ніводнага разу не выказвалі калектыўнага пратэсту. На новых падручніках з'явіліся адмоўныя рэцензіі М.Біча, А.Смаленчука, але яны былі заўважаныя ў асноўным толькі ў асяроддзі прафесіяналу. Мы павінны публічна заяўіць, што навукоўцы займаюць пазіцыю, адметную ад чыноўнікаў сістэмы адукацыі.

Больш таго, мы павінны ствараць свае падручнікі. Мы гублем час. П.Лойка распавядаў, як у 1993 г. ён напісаў падручнік за 6 месяцаў, працуючы нават па начах. Каб не паўтарылася сітуацыя аўрала, мы ўжо зарац павінны працаваць над новымі падручнікамі.

Мы прызыўчайліся, што намі кіруюць дзяржаўныя чыноўнікі, а прыйшоў час самаарганізацыі.

Марына Сакалова (Менск)* узняла праблему гісторычнай тэрміналогіі і гісторычнай лексікі. Ці можна паняцце “феадальная рэнта” замяніць паняццем “аброк”? Яна ж паставіла пытанне, што сабой уяўляе “нацыянальны падыход”? Цалкам магчыма, на яе думку, што розныя навукоўцы могуць па-рознаму яго разумець. Даследчыца таксама

* па тэхнічных прычынах пераказ выступлення надрукаваць немагчыма.

звярнула ўвагу на маргінальнае трактаванне гісторыі культуры, з чым неабходна змагацца. Аднак трэба не дапускаць перакосу ў іншы бок.

Валянцін Голубеў (Менск): Вашыя заўвагі адносна тэрміналагічнай блытаніны паняцце “рэнта” і “аброк” датычаць больш сітуацыі ў расійскай гісторыяграфіі. Мы маем свае тэрміны – паншчына, чынш і даніна.

Алег Латышонак (Беласток): Мы вялі гаворку пра нацыянальны падыход, пра цывілізацыю і культуру. Мне здаецца, што беларусам вельмі цяжка ствараць сваю нацыянальную гісторыю, бо яны апнінуліся на цывілізацыйным разломе. Адсюль цяжкасці ў фармаванні самой нацыі, у прымяненні да нашай гісторыі цывілізацыйнага падыходу. Калі мы прымем яго, то яскрава ўбачым, што знаходзімся на цывілізацыйных ростаянях. Выйсце, магчыма, у тым, каб напісаць “як было”, паказаць факты, Імкнуща да аб'ектыўнага асвятлення фактаў, бо гэта з іх складаюцца працэсы. У нас жа не даследаваны цэлыя эпохі.

Паводле нашумелай у свеце кнігі Ханцінтона, цывілізацыі абапіраюцца на рэлігію. У заходнюю цывілізацыю ён уключыў і праваслаўе, і каталіцызм. Гэта спрэчна. Можна хутчэй казаць пра субцывілізацыі. Такім чынам, мы маєм цяжкасці з самаакрэсленнем. Нельга, напрыклад, казаць, што, калі нехта хваліць унію, то знаходзіцца на нацыянальных пазіцыях. Мы ведаем К.Каліноўскага, які называў праваслаўе, на той момант веравызнанне 80% беларусаў, “сабачай верай”. Відаць, нельга ногул казаць, што мы мелі нацыянальнае веравызнанне. Усё змянялася. Нацыя не была ні цалкам каталіцкай, ні праваслаўнай, ні уніяцкай, ні пратэстанцкай. Нельга казаць, што гэты даследчык належыць да нацыянальнай школы, а гэты не належыць, бо мае іншы погляд.

Святлана Куль-Сяльверстava (Гародня): Хачу вярнуцца да праблемы гістарычных тэрмінаў і імёнаў уласных. Словы – гэта сімвалы, гэта знакі. Напрыклад назва “Навагрудак” або “Наваградак” мае знакавы сэнс. Тоё ж самае можна казаць пра “Менск”, “Гародню”, “Пагоню” і інш. Такім чынам, мы не павінны ісці ўслед за філолагамі.

Што датычыць цывілізацыйнага разлому, то, на мой погляд, мы – суперэўрапейская цывілізацыя, бо ўвабралі ў сябе і Захад, і Усход, і ўсё рэлігіі і інш. Не трэба казаць, што мы на раздарожжы. Гэта нашая харектэрная рыса, якая адрознівае беларусаў ад усіх іншых народаў. Мы адаптуемся да кожных умоваў і “пераварваем” ўсё, што да нас прыходзіць.

Яўген Мірановіч (Беласток): Трэба бачыць розніцу паміж гістарычнай навукай і адукацыяй. Мэтай адукацыі з’яўляецца выхаванне ад-

паведнага грамадства. Так яе трактуюць усе народы. Калі чытаем гісторыю Францыі, то здаецца, што іншыя народы апрач французскага, існуюць толькі дзеля таго, каб французы іх пабілі. Калі чытаем гісторыю Польшчы, то таксама не бачым іншых народаў. Мы абміркоўваем праблему Вялікага Княства Літоўскага як дзяржавы беларусаў. А ў польскай гістарычнай адукцыі беларусаў наогул няма. Гісторыкі ўсур'ёз сцвярджаюць, што беларусы не мелі дзяржаўнасці. Адным словам, падручнікі пішуцца, каб будавалася нацыя.

Аляксей Літвін (Менск): Калі мы не напішам гісторыі Беларусі, то яе напішуть літоўцы, палякі, расіяне. Наогул, калі мы сцвярджаем, што ў нас была дзяржава, то мы павінны мець сваю гісторыю. Дзіўна, што нехта з дзяржаўных кіраўнікоў гэтага не разумее. Гэта нармальнае мысленне.

Тэма нашай канферэнцыі “Праблемы айчыннай гістарыяграфіі”. Мы разумеем, што праблемы гэтая існуюць як праблемы гісторыі Беларусі і як праблемы гісторыі гістарычнай науки. Я разумею гістарыяграфію як науковую дысцыпліну, без развіцця якой немагчыма асэнсаванне мінлага. Мы ў сваім аддзеле (аддзел ваеннай гісторыі Інстытута гісторыі НАН – рэд.) напісалі гістарыяграфію Беларусі перыяду II святой вайны. Мы зрабілі книгу і часткова яе выдалі. Але мы не здолелі напісаць гістарыяграфію. Чаму? Як аказалася гістарыяграфіі не было, бо не было наукаў спрэчак. Атрымалася толькі канстататцыя асвятлення некаторых праблемаў на працягу 50 гадоў. Абсалютна няма чаго аналізаваць. Гістарыяграфія паказвае стан гістарычнай науки.

Спадар В.Галубовіч закрануў праблему гістарыяграфіі як асобнай науковай дысцыпліны. А я хацеў бы прапанаваць для абмеркавання праблему выкладання гістарыяграфіі.

Андрэй Кіштымаў (Менск): Мы ведём разговор о том, как, скажем, писать историю у нас в Беларуси, и как Беларусь вписать в историю. Продолжая рассуждения о национальном подходе, я хотел разобрать один исторический эпизод. Война 1812 г. В какой-то момент мы вдруг обнаружили, что война не Отечественная. И это действительно так. Во-первых, кто воевал? Это была война Российской империи против Французской империи, которая имела союзников. Во-вторых, а была ли вообще война 1812 г.? Ведь это была просто эпоха наполеоновских войн, как принято считать в западноевропейской историографии. Как можно оторвать эту войну от событий 1813-1814 гг., когда, как мы знаем, воевали те же самые дивизии, полки и т.д. Да и началось всё не в 1812 г.

Сейчас мы часто говорим, что белорусы оказались на двух сторонах. А я считаю, что были три стороны! Третья сторона спряталась, и для неё войны не было вообще. Ведь не вся Беларусь была занята войсками французов и союзниками. Например, в Речице находились минские губернские власти и т.д.

Очень трудно трактовать данное историческое событие с точки зрения Беларуси, трудно искать, насколько белорусским оно было. Нужно всё очень точно описывать, и только тогда мы поймём историю. А ведь можно всё запутать, если начнём говорить о гражданской войне в Беларуси в 1812 г.

Валянцін Голубеў (Менск): Многія даследчыкі гавораць пра сябе: я польскі, я амерыканскі, я расійскі, я ўрэйскі і г.д. гісторык. Яны падкрэсліваюць сваю нацыянальную прыналежнасць і тое, з якога пункту гледжання яны глядзяць на пэўную гістарычную падзею. Сп. Кіштымаў зрабіў вельмі добрую ілюстрацыю таго, як можна загаварыць праблему. На самай справе франка-руская вайна 1812 г. праходзіла на беларускіх землях. І мы павінны даць гэтаму ацэнку. Чым гэтая вайна абярнулася для жыхароў Беларусі? Я лічу, што і рускія, і французы прынеслі нам страшную шкоду. В.Ластоўскі ў “Кароткай гісторыі Беларусі” прыводіць адказ нейкай бабулі Напалеону на пытанне, каго яна жадае бачыць пераможцам. “Хай бы французы пагналі рускіх так далёка, што і самі б не вярнуліся!”- адказала бабуля. Яна была сапраўдным патрыётам. І думаю, што кожны, хто лічыць сябе беларускім гісторыкам, павінен зыходзіць з беларускага пункту гледжання. А ўсе іншыя развагі – гэта ад Лукавага. Калі нехта спрабуе зыходзіць з агульначалавечага погляду, то ў нашых умовах гэта непазбежна будзе або польскі, або расійскі пункт гледжання.

Мы гаварылі пра прозвішчы. Не здарма, яшчэ ў 17 ст. рускія называлі наших Жыгімонтад Сігізмундамі. І да сённяшняга дня яны пішуць пра Сігізмундаў. У падручніку “Істории Беларуси” гарадзенскіх аўтараў І.Коўкеля і Э.Ярмусіка таксама напісана пра Сігізмундаў. Між тым імя Сігізмунд успрымаецца ў нас як нешта далёкае і чужое. А вось вымаўляеш імя Жыгімонт і адчуваеш: гэта наш! Але не павінна быць перагібаў. Вось казалі пра Івана Жахлівага. Гэта зусім іншы прыклад. Толькі калі тэрмін або імя ўспрымаецца сёння неадназначна, яго можна прагаворваць з дапамогай сучаснай філагогіі. Калі ж ён успрымаецца нават людзьмі без спецыяльнай адукацыі, то трэба ісці ўслед за гістарычным вымаўленнем.

Аляксей Літвін (Менск): Дык як лепш казаць: Іван Грозны ці Іван Жахлівы?

Валянцін Голубеў (Менск): Я лічу, што лепш “Іван Грозны”. Тэрмін “Жахлівы”, здаецца, увёў першым Г.Сагановіч.

Ігар Марзалиук (Магілёў): Спачатку хачу спыніцца на праблеме Івана Грознага. У эпістальяріі шляхты ўжываліся два варыяnty – альбо “Маскоўскі”, альбо “Тыран”. Напрыклад, Радзівілы ва ўсіх лістуваннях пастаянна называюць яго “Тыранам”. Я цалкам згодны з В.Голубевым, што мы павінны заставацца гісторыкамі, а не філаграмі. Гэта толькі філаг рап можа спадзявацца знайсці нейкі ідэальны варыянт перакладу такіх тэрмінаў, як “аброк” або “феадальная рэнта”. На самой справе, праблема ў розных мадэлях феадалізму. Марк Блок у свой час пісаў, што нельга французскім словам “серваж” называць “рускe крепостничество”. Гэта абсалютна іншы тып адносінаў, іншая сацыёкультурная специфіка. Кожны з такіх тэрмінаў, як “феадальная рэнта”, “серваж”, руское крепостничество”, “прыгон” нясе вельмі канкрэтную інфармацыю і сведчыць пра спецыфіку феадальнай эксплуатацыі для розных краінаў. У гэтым выпадку пераклад не падыходзіць. Трэба захоўваць арыгінальныя тэрміны. Няма ўніверсальнай феадальной рэнты.

Я ўважліва слухаў даклады калегаў. Больш за ўсё мяне правакаваў даклад С.Марозавай. Згодны з А.Латышонкам. Нельга называць унію нацыянальнай рэлігіі. Яна так і не аб'яднала этнас. У 18 ст. унія была рэлігій сялянаў і мяшчанаў, ды і то не ўсіх. Цікавым застаецца пытанне пра ўспрыяцце уніі на масавым узроўні. Тут трэба згадаць Стэфана Зізанія, які ў сваёй знакамітай кніжцы называў унію справай Антыхрыста, разглядаў яе як знак Апакаліпсіса. Матэрыялы расійскіх архіваў (сведчанні беларускіх купцоў, шпіёнскія даніясенні і інш.) яскрава сведчаць, што з аднаго боку унія ўспрымалася парушэннем традыцыйных парадкаў, прававой культуры, якая існавала ў Рэчы Паспалітай. З іншага боку, ідэя Антыхрыста знайшла сваё адлюстраванне ў гарадскім летапісанні. Для простага мяшчаніна спроба зрабіць яго уніятам (я кажу пра перыяд з канца 16 – 20-30-я г. 17 ст.) была раўназначнай страце этнічнай тоеснасці.

І яшчэ пра адно. Словазлучэнне “беларуская вера” характэрна як-раз для ўсходняй Беларусі. Яна адназначна атаясамліваецца з праваслаўем. Таксама лічу абсалютна памылковым тэзіс, што праваслаўная царква ў Беларусі не карысталася беларускай мовай. Трэба ўлічваць тое, што выходзіла з праваслаўных скрыпторыяў 16 – 17 ст. Вялізарная колькасць

жыцій святых, зборнікаў дадатковых казанняў была напісаная на стара-беларускай мове. У гэтым плане паміж праваслаўем і уніяй не было розніцы. Сакральны мовай і ў адной, і ў другой царкве заставалася стараславянская. Адноўкавай для праваслаўя і уніі была таксама гістарычная саматоееснасць. Гістарычныя традыцыі вяліся ад Кіева. Кіеўская Русь разглядалася першай формай дзяржаўнасці.

І апошняе. Вельмі цікавым быў выступ В.Галубовіча па проблеме замежнай гісторыяграфіі. Варта было б зрабіць сервер і з яго дапамогай уводзіць у шырокі ўжытак лепшыя працы замежных аўтараў па беларускай гісторыі. Трэба ведаць працы польскіх і німецкіх даследчыкаў, але трэба ведаць і бліжэйшых суседзяў. Напрыклад, літоўцаў. У Магілёве падрыхтаваны да выдання пераклад манаграфіі Лазуткі, прысвечанай Сапегам (1998).

Генадзь Семянчук (Гародня):

Мы павінны памятаць, што сучасная гісторыяграфія не вырашае сваёй задачы без выкарыстання даследчых метадаў іншых сумежных на-вук. Без статыстыкі, паліталогіі, сацыялогіі многія праблемы невыра-шальныя. Рыхтуючы новых спецыялістаў, трэба прапагандаваць комп-лексны падыход.

Таксама хацеў бы абараніць Міколу Ермаловіча. Большасць з нас выйшла, калі не з кніжак, то з той ауры, якую ствараў гэты чалавек. Натуральная, што наш абавязак выпраўляць яго памылкі, але давайце хоць на нейкі час стрымаецм сваю крытыку. Альбо будзем гаварыць пра чалавека з павагаю, альбо дамо яму спакой. Я часта сутыкаюся, асабліва ў прафесіянальных колах, з непаважлівымі адносінамі да ягоных працаў. Гэты чалавек не заслугоўвае такога падыходу. Напрыклад, ніхто з польскіх даследчыкаў не рызыкуе крытыкаваць Паўла Ясеніцу.

Сяргей Токць (Гародня): Мы шмат гаворым пра нацыянальны падыход у гісторыяграфіі. На мой погляд, ён не супярэчыць прынцыпу аб'ектыўнасці. Нацыянальны падыход праяўляецца найперш у тэматыцы даследаванняў, у ацэнках падзеяў, асобаў і працэсаў, у ступені іх уп-лыву на нацыянальную дзяржаўнасць, на нацыянальную свядомасць. Тут, канешне, шырокое поле для дыскусій. Напрыклад, мы шмат казалі пра К.Каліноўскага, пра М.Каяловіча. Можна па-рознаму ацэньваць іх пры-сутнасць у беларускай гісторыі. Іншая справа, калі прафесійны гісто-рык, які карыстаецца цікавымі даследчымі метадамі, не бачыць беларус-кага народу, лічыць нонсэнсам існаванне беларускай дзяржавы. Тут ужо

няма месца для спрэчкі, бо нацыянальная дзяржаўнасць, свядомасць з'яўляецца каштоўнасцю, якая не падвяргаецца сумненню. Хаця можна трапіць у супяречнасць, напрыклад, з цывілізацыйным падыходам. Як нехта жартам казаў, калі б праігралі бітву пад Грунвальдам, то сёння пілі б баварскае піва.

У дакладзе Алега Латышонка прагучала, што беларусы сапраўды знаходзяцца на цывілізацыйным разломе. Гэты разлом абарочваўся шматлікімі бедамі і няшчасцямі. Але з іншага боку, для прафесійнага гісторыка Беларусь з'яўляецца ўнікальным аб'ектам для параўнанія даследавання. У нашых архівах ляжаць матэрыялы, неверагодна цікавыя для даследчыкаў з Нямеччыны, з Польшчы, з іншых ўропейскіх краін. У сваіх архівах яны маюць значна менш матэрыялаў пра сумежнае жыццё прадстаўнікоў розных этнасаў і канфесій.

Хачу таксама адзначыць, што ёсьць навуковая гісторыя і ёсьць гісторыя для школы. Яны заўсёды будуть адрознівацца. У апошній заўсёды будуть жыць міфы. І можа наш галоўны міф, што мы живем і будзем развівацца на тэктанічным разломе цывілізацый.

Аляксей Літвін (Менск): Мне падаецца, што лепш казаць не пра нацыянальны, а пра нацыянальна-дзяржаўны падыход.

Валянцін Голубеў (Менск): Я ўжываю тэрмін “з беларускага пунку гледжання”.

Марына Сакалова (Менск): Вопрос в сущности заключается не в том, какая концепция правильная, какая нет. Как только исследователь переходит с уровня исторической лексики (оброк, барщина) на уровень обобщения (крепостничество, серваж), он должен понимать, что вместе с понятием (например, крепостничество) неизбежно принимается часть концепции. А зачастую историк, используя термин одной теории, проводит всё исследование в рамках другой теории. За это нас совершенно справедливо критикуют, например, историки-марксисты.

Святлана Марозава (Гародня): Адносна заўвагаў па дакладу. Я работала агляд гісторыяграфіі, хаця, безумоўна, там прысутнічалі і мae ацэначныя падыходы. Проблема нацыянальная рэлігіі актуальная сёння для беларускай гісторычнай навукі. І праваслаўныя, і уніяты лічылі сябе адольковымі добрымі русінамі. Духавенства кожнай з гэтых канфесій прэтэндавала на ролю выразніка інтэрэсаў свайго народу. І тут трэба бачыць дваякага роду працэсы. Ва уніяцтве, напрыклад, праяўляліся тэндэнцыі на захаванне самабытнасці, а таксама лацінізацыі і паланізацыі.

У праваслаўі таксама існавала плынь, накіраваная на перайманне тэала-гічнага вопыту Захаду (Пётр Магіла). Адныя праваслаўныя лідэры імкнуліся да адстойвання самабытнасці Кіеўскай мітрополіі (Сільвестар Ко-саў), іншыя – да збліжэння з Расіяй (Георгі Каніскі).

Адносна сведчанняў купцоў, шпіёнаў і ўцекачоў пра адмоўныя адносіны беларускага народу да уніі, што ляжаць у маскоўскіх архівах, трэба мець на ўвазе пэўныя нюансы. Большасць аўтараў праслі дапамогі ў Масквы або імкнуліся там застацца, і, зразумела, хацелі падабацца таму боку, які іх прымаў. Да таго ж выхадцы з усходняй Беларусі былі больш арыентаваныя на ўсходнюю хрысціянства.

Калі весці гаворку пра нацыянальную царкву, трэба найперш вызначыць яе крытэрыі. Калі б яны былі дакладна акрэсленыя, то было б вельмі проста “вылічыць” нацыянальную царкву. Сапраўды, як адзначалася, кананічнай мовай уніяцкай царквы заставалася царкоўнаславянская. Мовай казанняў была “руская”. Але ўжо існавалі яе розныя варыянты. Свой варыянт мела Расія, свой – Беларусь. У апошній адбывалася беларусізацыя царкоўнаславянскай мовы. Такім чынам, уніяты працягвалі справу Ф. Скарыны па ўвядзенню роднай мовы ў сакральную сферу.

Унія не стала агульнанацыянальнай царквой, бо не была дзяржаўной і не ахапіла ўсе слаі насельніцтва. Усё вельмі неадназначна. І трэба бачыць усе гэтыя розныя тэндэнцыі.

Сёння важна вызначыць, якія плыні існуюць у беларускай гістарыяграфіі. З вуснаў А. Краўцэвіча прагучала, што ёсьць плынь нацыянальная, а ёсьць прапагандысцкая, расійска-каланіяльная. Яшчэ гавораць пра заходнерусскую. Валянцін Грыцкевіч вылучыў чатыры напрамкі ў сучаснай гістарыяграфіі: крытычны, традыцыйны, вычакальны і захаваўчы. Дарэчы, варта было б і яго запрасіць на нашую канферэнцыю. Трэба падумаць над дакладным тэрміналагічным акрэсленнем тых плыніяў, што існуюць у нашай гістарыяграфіі.

Аляксей Літвін (Менск): Мы не можам казаць, што не існуе савецкая гістарыяграфія. Яна ёсьць у кнігах, у працах тых даследчыкаў, якія свядома ці несвядома пішуць у рамках савецкай гістарыяграфічнай традыцыі. У ваенны гісторыі 20 ст. можна вылучыць савецкую гістарыяграфію і сучасную. Апошняя, у свою чаргу, падзяляецца на нацыянальна-дзяржаўную і постсавецкую.

Адносна выступлення Алега Латышонка, хачу заўважыць, што трэба думаць пра магчымасць распрацоўкі адзінай універсальнай перыяды-

зацыі гісторыі Беларусі. Перыядызацыя можа існаваць як для вывучэння гісторыі, так і для навучання. Немагчыма выкарыстоўваць адную і ту ж перыядызацыю ў падручніку, у аднatomнай гісторыі Беларусі і ў, напрыклад, семітомнай. Да таго ж асобная перыядызацыя можа быць для асобных проблемаў. Але агульнае патрабаванне – гэта аргументаванне кожнага варыянту перыядызацыі.

Яўген Мірановіч (Беласток): Пэўны час чуюцца размовы пра нацыянальную рэлігію. Гавораць не толькі гісторыкі, гавораць палітолагі, літаратары і інш. Але з якой мэтай? Для Беларусі не можа быць нацыянальнай рэлігіі. Гэта шлях у нікуды. Трэба не казаць пра нацыянальную праваслаўную або нацыянальную уніяцкую царкву, а проста канстатаваць канфесійную прыналежнасць той або іншай асобы.

Святлана Куль-Сяльверстava (Гародня): Ці вартам нам сёня акрэсліваць плыні ў гісторыяграфії? Давайце назавем сябе “нацыянальнай школай” і павесім адпаведныя ярлык. Праз нейкі час у друку з’явіцца пералік “нацыяналістаў”. Трэба досьці асцярожна ў нашых беларускіх умовах падыходзіць да тэрмінаў.

Я вельмі чакала дыкусіі па праблемах гісторыі культуры, але не дачакалася. Ізноў дамінавалі размовы пра эканоміку ды палітыку.

Аляксей Літвін (Менск): Уявіце сабе, што гадоў праз 20 які-небудзь студэнт з дапамогай камп'ютарнай тэхналогіі будзе выконваць заданне па гісторыі Беларусі. Напрыклад, яму трэба будзе пэўнымі сімваламі раскрыць гісторыю ВКЛ. Гэта далёкая перспектыва, але трэба пра яе думачы ужо сёня.

Дзеля яе мы павінны зрабіць вялізарную “чорную” працу – распрацаваць гісторыяграфію, крыніцызнаўства, генеалогію, адным словам, усе спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Калі мы гэта зробім, у нас з’явіцца гісторык новага тыпу. Мы ўсе, здаецца, прызнаем, што, напрыклад, палякі абышлі нас гадоў на 50. Так яно і ёсць. Польскія даследчыкі толькі на падставе ўспамінаў, абсалютна не карыстаючыся архівамі, даказалі, што была Катынь. А колькі ў нас людзей было ў лагерах?! А дзе ўспаміны? Я спрабаваў сабраць успаміны па маёй праблеме даследавання (“Беларусь у гады Другой святовай вайны”). Размаўляў з людзьмі, якія служылі ў Беларускай самаахове, у Беларускай краёвай абароне і інш. Я сустракаўся з сотнямі людзей. Што з іх аповідаў я здолеў запісаць? Толькі страх. Яны баяцца пісаць і распавядаць. Вось гэта нашая праблема, якую трэба ўлічваць. Многае назаўсёды страчана для гісторыі. Страчаны пе-

рыяд грамадзянскай вайны, рэвалюцый. Мы, напрыклад, паверылі ў міф, што С.Булак-Булаховіч растрэльваў яўрэйскае насельніцтва. А мне распавядалі былыя чырвонаармейцы, як іх пераапраналі ў форму “булахоўцаў”, каб пад Туравам вынішчаць яўрэяў. Была вялізарная фальсіфікацыя. А я зразумеў, чаму С.Булак-Булаховіч пісаў Ю.Пілсудскаму і У.Сікорскаму, каб яго аддалі пад суд. Ён хацеў даказаць сваю невінаватасць. Многае ў нашым мінулым дапамагаюць зразумець успаміны.

Наталля Сліж (Гародня): Ёсьць цудоўны сродак для распаўсядження інфармацыі – Internet. Я часта наведваю беларускія сайты, напрыклад, “Дзед Талаш”. Там ёсьць раздзел, прысвечаны гісторыі Беларусі. Я заклікаю вас змяшчаць там і свае матэрыялы.

ЗАКЛЮЧНАЕ СЛОВА АД АРГКАМІТЭТУ КАНФЕРЭНЦЫ.

Алесь Краўцэвіч (Гародня): У канферэнцыі павінна была прыняць удзел 41 асоба. Удзельнічала 26. Калі, напрыклад, В.Радаман або У.Ляхоўскі падалі прычыны сваёй адсутнасці, то большасць гэтага не зрабіла. Гэта пэўныя крытэрый для ацэнкі ўзроўня культуры паводзінаў у наўкуовым асяродку.

Самая вялікая група ўдзельнікаў прыехала са сталіцы, другую па колькасці склалі гарадзенцы, былі даследчыкі з Магілёва, Гомеля, Берасця, Новаполацку, Беластоку. Прагучала пытанне, чаму не ўсіх запрасілі? Па-першае, нашая канферэнцыя “Проблемы айчыннай гістарыяграфіі” была закліканая разглядзець праблемы нацыянальнай гістарычнай науки. Мы не ставілі мэтай дыскутаваць з прадстаўнікамі каланіяльнай гістарыяграфіі. Па-другое, запрашаліся пераважна сябры Беларускага Гістарычнага Таварыства. Па-трэцяе, улічвалася прысутнасць гісторыка ў наўковым жыцці. Па гэтай, дарэчы, прычыне не былі запрошаныя мноўгі выкладчыкі ГрДУ.

Не ўсё атрымалася. Галоўнае, што многія калегі не маюць звычкі да шырокіх абагульненнення. Працуяць на ўласнай дзялцы, не падымаючы галавы. Не зусім прымальная манера некаторых калегаў дыскутаваць. Магчымасць задаць пытанне часта ператвараецца ў самастойнае выступленне. І, канешне, адна канферэнцыя не можа даць адказу на ўсё існуючыя пытанні.

Тым не менш нашая сустрэча – гэта відавочны крок у напрамку выпрацоўкі нашага агульнага разумення праблематыкі Айчыннай гістарыяграфіі.